

UNIVERZITA KARLOVA

Katolická teologická fakulta

Ústav dějin křesťanského umění

Dějiny evropské kultury, Historické vědy

Perestrojka a její odraz v ruské a české společnosti a
kultuře

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

2018

Artem

Kuksin

Čestné prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17. června 2018

Artem Kuksin

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc. za plné pochopení, cenné rady, vstřícný přístup a trpělivost s mojí roztržitostí v průběhu vypracovávání bakalářské práce, a také své kolegyně Tereze Čápkové a paní Ireně Dvořákové za cenné návrhy a odbornou korekci.

Bibliografická citace

Perestrojka a její odraz v ruské a české společnosti a kultuře: bakalářská práce/ Artem Kuksin; vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.. – Praha, 2018. – počet stran: 58.

Anotace

Ve své bakalářské práci bych se chtěl zaměřit na jednu z klíčových historických událostí z dějin Sovětského svazu známou jako Perestrojka. Chci v ní odpovědět na otázku, jací byli lidé pozdního socialismu v ČSSR a v Sovětském svazu, čím se lišilo jejich vnímání současného dění a budoucna, jak byl chápán duch času na konci století v médiích a ve filmové tvorbě. Za nezbytnou část práce považuji zachycení postavy generálního tajemníka KSSS Michaila Gorbačova, průběhu a následků jeho ekonomické a sociální politiky, popsaní zvláštnosti režimů a společenských poměrů v období 1985-1989.

Annotation

In my bachelor's thesis I would like to focus on one of the key historical events in the history of the Soviet Union known as Perestrojka. I want to answer the questions as what were people of late socialism in the Czechoslovak Socialist Republic and in the Soviet Union, what was difference about their perception of the present and future and how Zeitgeist -the spirit of the time at the end of the century was perceived in culture. As a necessary part of my work, I consider the personality analysis of Mikhail Gorbachev - the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union, his economic and social policy, describing the peculiarities of regimes and social relations in years 1985-1989 .

Klíčová slova

Dějiny 20. století, kulturní dějiny, perestrojka, společnost, SSSR, ČSSR, M. Gorbačov.

Keywords

History of the 20th century, cultural history, perestroika, society, Soviet Union, CSSR, M. Gorbachev.

Rozsah práce

Počet znaků (včetně mezer): 79 898

Obsah

1. Úvod	8
2. Postava Michaila Gorbačova	10
2.1. Dětství a mládí	10
2.2. Studentská léta	11
2.3. Stranická kariéra.....	12
2.4. Gorbačovova cesta do ÚV KSSS.....	14
2.5. Činnost M. Gorbačova v období vlády Jurije Andropova	16
2.6. Činnost M. Gorbačova v období vlády Konstantina Černenka.....	17
2.7. Nástup M. Gorbačova k moci	18
3. Sovětská ekonomika.....	19
3.1. Sovětská ekonomika v období vlády Nikity Chruščova	19
3.2. Sovětská ekonomika v období vlády Leonida Brežněva	19
3.2.1. Reformatorské snáhy Alexeje Kosygyna.....	20
3.2.2. Hospodářský vývoj SSSR v průběhu 70. let.....	21
3.2.3. Shrnutí Brežněvovské politiky hospodářství	22
3.3. Sovětská ekonomika po nástupu Michaila Gorbačova k moci	23
3.3.1. Reformatorská politika zrychlení.....	23
3.3.2. Reorganizace ministerstev	24
3.3.3. Zákon O individuální pracovní činnosti, druhá fáze reformem.....	24
3.3.4. Zákon O státních podnicích	25
3.3.5. Zákon O družstvech	26
3.4. Následky ekonomické politiky M. Gorbačova ke konci 80. let.....	28
4. Glasnost	29
4.1. První zkouška glasnosti. Příklad protialkoholní kampaně	30
4.2. Projevy glasnosti v médiích	31
4.2.1. Problém interpretace historické minulosti SSSR. Přehodnocení historie. 32	
4.3. Glasnost, umění a veřejnost	34
4.3.1. Vysílání	34
4.3.2. Filmová tvorba.....	35

4.3.3.	Literární tvorba	36
4.3.4.	Politika režimu vůči církve	38
4.3.5.	Dopad fenoménu glasnosti na umění a veřejnost	38
4.3.5.1.	Odhalení existující třídní nerovnosti díky glasnosti.....	40
5.	Československá ekonomika.....	42
5.1.	Vnímání potřeby přestavby normalizačním vedením	44
5.2.	Zásady pro přestavbu hospodářského mechanismu	45
6.	Rozdíly v politice vedení SSSR a ČSSR během období perestrojky	47
6.1.	Jednotlivé rysy československé veřejnosti.....	47
6.1.1.	Situace v kultuře	48
7.	Vzájemné vztahy Michaila Gorbačova a Československa	49
8.	Závěr.....	52

1. Úvod

Ve své bakalářské práci bych se chtěl zaměřit na jednu z klíčových historických událostí z dějin Sovětského svazu známou jako Perestrojka. Chci v ní odpovědět na otázku, jaké byly režimy a jací byli lidé pozdního socialismu v ČSSR a v Sovětském svazu, čím se lišilo jejich vnímání současného dění a budoucna, jak byl chápán duch času na konci století v médiích a umělecké tvorbě.

Po dlouhé době stagnace – vlády Leonida Brežněva, jeden za druhým umírají generální tajemníci, Brežněv v listopadu roku 1982, Andropov v únoru 1984 a pak Černěnko v březnu 1985. Bylo to výrazným symbolem hluboké krize sovětského systému, který potřeboval nového energického vůdce, jenž by demonstroval, že úmrtí stárnoucích stranických důstojníků nejsou znamením umírání celého systému, prvního socialistického státu ve světě. Tou postavou se stal nový generální tajemník KSSS Michail Gorbačov, kterému se podařilo prosadit ve své reformátorské činnosti jisté prvky liberalizace a demokratizace režimu, s dosavadním režimem se neshodujících, ale přesto s úsilím o jeho zachování. Takový pokus okamžitě vyvolává asociaci se snahou Alexandra Dubčeka během Pražského jara o liberálně tendenční reformy v podmínkách budování „socialismu s lidskou tvář“, přesto ale vzhledem k okolnostem a zvláštnostem vývoje dvou socialistických režimů, rozdílu v postavení a systému nerovnocenného partnerství, nedokážu soudit, že by existovaly výrazné důkazy přímé návaznosti Michaila Gorbačova na Dubčekovo „dědictví“, avšak jenom jistá míra inspirace. Tak či jinak, situace, ve které se Sovětský režim po vojenském potlačení reformátorských snah ve spojenecké zemi a nastolení odpovídající jistým požadavkům a ochotné plnit sovětská nařízení normalizační vlády, pak dopouští přesně řečeno skoro toho samého – zavedení liberalizačních procesů shora v podmínkách nepochybnosti legitimacy a prospěšnosti režimu, mě připadá pozoruhodná.

Během 80. let se v sovětském systému pod vlivem neřešitelných problémů, především v důsledku vyčerpání možností tradičního modelu socialistického hospodaření, objevily více či méně významné změny v politické struktuře, ideologii, chápání práv vlastnictví a osobnosti. Uskutečňováním podobných změn se po r. 1985 intenzivně zabýval

Michail Gorbačov, který zavedením do dosavadního stavu organismu sovětského socialistického státu prvků neslučitelných s plánovaným hospodářstvím, státní cenzurou a diktátem marxisticko-leninské ideologie způsobil pád celého socialistického systému, bude objektem bádání první části mé práci. Bádání otevřu zachycením jeho postavy, pokusím se vyznačit základní fáze jeho života a kariérního růstu. V další části bych se soustředil na analýzu průběhu a následků jeho ekonomické a sociální politiky, zachytil základní aspekty uměleckého řemesla a veřejného života v podmínkách demokratizačních procesů.

Za účelem porovnání Československého normalizačního a Sovětského reformátorského režimu a společenských poměrů v daném období v další části své práce zachytím a popíšu rysy vývoje ČSSR ve stejné době, politické a společenské tendence. Závěrem své práce vyhodnotím důsledky Gorbačovovy politiky a zároveň se pokusím názorně předvést vztah Michaila Gorbačova k Československu a vztahy československých a sovětských občanů k politice perestrojky.

Ve své práci jsem čerpal primárně z ruskojazyčných zdrojů kvůli širokému rozsahu vědeckých prací o pozdněsovětské historii, primárním zdrojem v kapitolách o Gorbačovově životě a politice se staly knihy Michaila Gellera *Utopija u vlasti* a dílo kolektivu ruských historiků A. Bezborodova, N. Jelisejevové a V. Šestákové *Perestrojka i krach SSSR*. Z českojazyčných zdrojů ohledně výše uvedených okruhů jsem čerpal především z díla Milana Syručka *Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití?* a Michala Pullmanna. V části věnované československé skutečnosti jsem používal v první řadě díla Milana Otáhalu v kolektivním vydání *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty* a Michala Pullmanna *Konec Experimentu*.

2. Postava Michaila Gorbačova

2.1. Dětství a mládí

Když je známe, že bude práce soustředěna na kontexty událostí perestrojky či přestavby v Sovětském svazu, není možné se vyhnout osobnosti, kvůli které se tato historická událost uskutečnila, postavy posledního generálního tajemníka ústředního výboru KSSS Michaila Gorbačova.

Poslední a nejmladší ze sedmi nejvyšších postav socialistické vlády, byl zároveň jediným z vůdců, kdo se narodil po revoluci – v roce 1931, a zažil druhou světovou válku jen v dětství. Narodil se 2. března 1931 ve vesnici Privolnoje, ve Stavropolském kraji, v obyčejné rolnické rusko-ukrajinské rodině v době velkých hladomorů. V roce 1930 se počet obyvatel Stavropolského kraje pohyboval kolem 9 milionů, k roku 1933 se snížil na více, než milion. Rodině Gorbačova se podařilo hladomor přežít, sám byl však příliš malý, aby mohl pamatovat katasrofální následky násilné kolektivizace a s ní související hlad.¹

Budoucímu generálnímu tajemníkovi bylo jedenáct let, když německá armáda v létě 1942 prolomila sovětskou frontu a zamířila na Kavkaz. Na okupovaném území prožil Gorbačov o něco méně než půlroku, mělo to však pro něho značný význam, ve všech dotaznících sovětského státu musel uvádět, že se za války nacházel na okupovaném území, což, jak je známe z dějin, mohlo být chápáno režimem jako nepřátelství proti státu.² Kromě toho, celé Předkavkazsko bylo považované za nebezpečné území, odtud byli během války a po válce deportovány celé národy, avšak k těmto národům rodina Gorbačova nepatřila. Z války s Němci se Michailův otec Sergej vrátil se dvěma řády Zlaté hvězdy.³ Po vítězství byly životní poměry v SSSR stále velmi nízké, stát byl do základů zničen, i v Stavropolském kraji byla stále neúroda a lidé museli tvrdě pracovat. Brzo musel začít pracovat i Michail, i když pocházel z poměrně výsadní rodiny – jeho

¹ GELLER, M., NEKRÍČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 240. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

² Tamtéž, s.240.

³ ZENKOVIČ N., – Michail Gorbačov. Žizn' do Kremļa. s. 22. / Николай Зенькович - Михаил Горбачёв. Жизнь до Кремля.

otec byl mechanizátorem, kteří obvykle nebyli členy kolchozů, i když žili ve vesnici, byli podřízeni přímo státním orgánům a na rozdíl od kolchozníků dostávali plat. Otec ho naučil práci s kombajnem, což mu přineslo v sedmnácti letech vládní ocenění Řádu rudého praporu.⁴

Máloco je známé z Michailova mládí, nikdo z jeho spolužáků dodnes nevystoupil s podrobnými vzpomínkami, jenom díky časopisu Time je známá jeho fotka v devatenácti letech. V téže době se akorát stal kandidátem na členství v KSSS. Ukončil střední školu se stříbrnou medailí, aniž by složil zkoušky, byl přijat ke studiu na Právnické fakultě Moskevské státní univerzity. Na tuto fakultu nejznámější univerzity státu se vždy bylo obtížné dostat, byla a je jakousi elitní univerzitou, nejpravděpodobnější je, že se tam Gorbačov dostal kvůli vládnímu ocenění a aktivnímu zájmu o členství v KS. V padesátých letech se studenti práva v celé zemi počítali jen zhruba na jedno procento ze 1,2 miliónu studentů.⁵

2.2. Studentská léta

Gorbačovova studentská léta nejsou také moc známá, existuje jen pár svědectví lidí, kteří ho v té době znali, nejsou zmínky o jeho vynikajícím studiu, dá se předpokládat, že studentská aktivita z prvních dnů studia ustoupila před aktivitou stranickou, politickou – byl organizátorem různých komunistických studentských seskupení, na doporučení univerzitního výboru byl zvolen tajemníkem fakultního komsomolského sdružení.⁶ V roce 1952 se z kandidáta stává plnoprávným členem KSSS. Jak uvádí Michail Geller ve své práci Utopija u vlasti, svědci jeho mládí se shodují v tom, že nad ostatními měl výraznou ctižádost a úsilí vždy být u moci.⁷

Zvláštní a zajímavé vzpomínky si o Gorbačovovi zachoval politik a signatář Charty 77 Zdeněk Mlynář, který se s budoucím generálním tajemníkem spřátelil během studia,

⁴SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 52

⁵GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 241. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁶Tamtéž, s. 241-242.

⁷Tamtéž.

společně bydleli na koleji a často diskutovali o politice, budoucnosti komunismu. Byl zároveň prvním cizincem, evropským občanem, se kterým se Michail osobně znal.⁸ Jeho vzpomínky do jisté míry jednoznačně popisují Gorbačova jako studenta inteligentního, nadaného, otevřeného novým idejím a názorům. Podle Michaila Gellera, Gorbačov Mlynářovi především pomohl se přizpůsobit sovětské realitě. Mimochodem, ohledně názorů a vidění dogmatu socialistického režimu Mlynář o Gorbačovovi svědčí, že na rozdíl od většiny sovětských studentů nechápal marxismus jako nezpochybnitelné nařízení, ale, podobně jako Stalin, v tomto smyslu spíše jako “navod k použití.”⁹

2.3. Stranická kariéra

Po studiu se osud dvou přátel vyvíjel různými cestami. Mlynář se vrací do Česka, usiluje se o politickou kariéru stejně jako jeho spolužák v Sovětském svazu, jemu se to však daří rychleji. Pražské jaro ho zastihlo tajemníkem Ústředního výboru KSČ, 27. srpna po invazi sovětských vojsk byl společně s dalšími členy strany přinucen k podepsání Moskevských protokolů. Okupace pro něho znamenala konec všech politických ambicí, v roce 1970 byl ze strany vyloučen, po podpisu Charty r. 1977 nuceně emigruje do Rakouska, domů se smí vrátit až po revoluci.¹⁰

Jinak se utvářel osud Michaila Gorbačova. V roce 1955 dokončil studium, připravoval se původně na prokurátorskou dráhu, a měl být poslán na poststudijní práce na Prokuraturu SSSR. Ale, jak ve své knize uvádí Milan Syrůček, v této době „tam se právě ustavovala nová oddělení, která dohlížela nad dodržováním zákonnosti rehabilitaci obětí stalinských čistek ve státních bezpečnostních orgánech. To by vyhovovalo jeho zájmům a přesvědčení. Ukázalo se však, že umístěnka neodpovídala tajné vládní směrnicí, která zakazovala zaměstnávat v centrálních soudních orgánech čerstvé absolventy právnických fakult. Důvodem toho byla skutečnost, že při represích ve třicátých letech hojně působili právě mladí, nezkušení právníci, kteří snadno podléhali tlakům odsuzovat nevinné. Byl to paradox už z toho důvodu, že sám

⁸V tomto názoru se ve svých dílech shodují Michail Geller a Milan Syrůček.

⁹GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 243. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

¹⁰SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 87-89.

Gorbačov měl ze své rodiny dost příkladů, jak represe probíhaly. Tak se sám stal obětí jiné represe, která ho zbavovala možnosti bojovat „za ustavení socialistické zákonnosti.“¹¹

Konečně byl poslán zpět do Stavropolu, kde mu téměř okamžitě byla nabídnuta funkce tajemníka Odboru propagandy a agitace v regionálním výboru Komsomolu, všesvazové komunistické mládežnické ligy, a pak, v roce 1958 i funkce zástupce vedoucího.¹² Byl to začátek jeho cesty na místo nejvyššího funkcionáře, a je nutné si v souvislosti s tím uvědomit, že během života ani jeden den nepracoval nikde jinde, než ve státní správě.¹³

Dvakrát byla Gorbačovova kandidatura navržena v KGB. V roce 1966 mu byl nabídnut post vedoucího oddělení KGB Stavropolského kraje, ale pak byl odmítnut. V roce 1969 Jurij Andropov považoval Gorbačova za možného kandidáta na místo místopředsedy KGB SSSR¹⁴, avšak místopředsedou až do roku 1982 zůstal Semjon Kuzmič Cvigun.

V roce 1968 byl jmenován tajemníkem krajského výboru strany, o dva roky později jeho prvním tajemníkem. V této pozici měl za úkol reorganizace kolchozů, zlepšování životních podmínek pracovníků.¹⁵ Jak svědčí Milan Syruček: „měl nedělitelnou pravomoc rozhodovat o všech záležitostech, které se týkaly oblasti jeho působení: každá změna výroby, zavedení nové technologie či jakékoliv zlepšení závisely na jeho souhlasu, stejně tak jako otevření nového obchodu, stavby nového domu, změny osevnického plánu, prostě čehokoliv, a to včetně kádrových změn, prosazování lidí do nejrůznějších funkcí, kontrola jejich činnosti a kritika. Jestliže chtěl někdo z

¹¹SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 57.

¹²ZENKOVIČ N., – Michail Gorbačov. Žizn' do Kremļa. s. 30-35. / Николай Зенькович - Михаил Горбачёв. Жизнь до Кремля.

¹³GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 243. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

¹⁴Tamtéž.

¹⁵Tamtéž, s. 245.

podřízených projevít iniciativu a prosadit svůj návrh, mohl to zkusit jedině s formulací: „*jak jste to sám navrhoval*“, či „*jak jste se zminil...*“¹⁶

2.4. Gorbačovova cesta do ÚV KSSS

Další převrat v politické kariéře Michaila Gorbačova nastal na sklonku 70. let za nepředvídatelných podmínek. 17. července 1978 zcela nečekaně zemřel Fedor Kulakov, tajemník ústředního výboru KSSS, od roku 1965 a od roku 1971 člen Politbyra. Byl nejmladším členem Politbyra, měl dobré zdraví, ale umřel v šedesáti letech. Záhadné lékařské komuniké, podepsané osobním lékařem Brežněva akademikem Jevgenijem Čazovem, tehdejším ministrem zdravotnictví, oznámilo jen, že „Kulakovovo srdce přestalo bít.“¹⁷ Byl pohřben se všemi vyznamenáními, avšak bez přítomnosti Brežněva, Kosygina a Suslova na pohřbu. Pohřební řeč na Rudém náměstí pronesl právě Michail Gorbačov: poprvé sovětský lid spatřil (avšak neměl o tom ještě tušení) budoucího vůdce.¹⁸

Kulakov byl známý především tím, že se podílel na událostech podzimu 1964, které vedly k rezignaci Chruščova (členové politbyra se scházeli právě u Kulakova), ale v kontextu mé práce je zajímavý jako člověk, který ještě z šedesátých let, právě od doby stavropolské spolupráce, držel nad Gorbačovem ochrannou ruku, který se kvůli jeho patronaci stal roku 1970 prvním tajemníkem krajského výboru.¹⁹ Také kvůli Kulakovu se Gorbačov sblížil se Suslovem, který byl vlivným funkcionářem a jakýmsi rudým kardinálem režimu, a Andropovem, pozdějším generálním tajemníkem, což mu v budoucnu samozřejmě nesmírně pomohlo na cestě k moci.²⁰

¹⁶SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 63

¹⁷GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 246. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

¹⁸Tamtéž.

¹⁹ZENKOVIČ N., – Michail Gorbačov. Žizn' do Kremļa. s. 49. / Николай Зенькович - Михаил Горбачёв. Жизнь до Кремля.

²⁰Tamtéž, s. 47-49.

Příčiny smrti Kulakova zůstávají bílým místem sovětské historie. Zmizení patrona však otevřelo novou kapitolu Gorbačovova života, a v určitém smyslu mu dokonce i pomohla. V srpnu a září roku 1978 Suslov, Kosygin a Andropov navštěvují Stavropolský kraj. V září se na cestě do Baku zastavují u Gorbačova v Krasnodaru Brežněv a Černěnko.²¹ Jak pak svědčil Jevgenij Čazov, v rozhovoru s ním po smrti Kulakova v roce 1978, Brežněv „začal vzpomínat na všechny možné kandidáty na uvolněné místo tajemníka Ústředního výboru a nejprve jmenoval Gorbačova“.²² Dne 27. listopadu 1978 zaregistrovalo plénum Ústředního výboru změny v politbyru a sekretariátu. Členem Politbyro se stal Černěnko, kandidátem byl zvolen 73-letý Tichonov, budoucí předseda Ministerské rady, tajemníkem ÚV KSČ se stal Michail Gorbačov, a tak se dostal do Moskvy.²³ Stavropolské období, které trvalo téměř čtvrt století, skončilo.

Od konce roku 1978 zvolený tajemníkem ústředního výboru Michail Gorbačov řídí zemědělství. Úroda v roce 1979 byla katastrofálně nízká.²⁴ Bylo nutné importovat 31 milion tun obilí - více než kdy jindy v sovětské historii. Takové fiasko ale nepoškodilo Gorbačovovu reputaci: v listopadu 1979 byl zvolen kandidátem Politbyra ÚV KSSS a 21. října 1980 pak řádným členem Politbyra. V roce 1980 byla sklizeň stále velmi nízká, dovezeno bylo 35 miliónů tun obilí.²⁵ Od doby kolektivizace nedošlo k takové špatné sklizni, nicméně zároveň i vedoucí odpovědný za zemědělství nikdy dříve nedělal takovou rychlou kariéru.

Je možné si představit argumenty Gorbačova vysvětlující selhání zemědělství nedostatkem dostatečné moci v jeho rukou. Měl pravdu, pro ovládnutí zemědělství bylo potřebné koordinovat a řídit činnost 13 ministerstev a státních výborů odpovědných za

²¹ZENKOVIČ N., – Michail Gorbačov. Žizn' do Kremļa. s. 51. / Николай Зенькович - Михаил Горбачёв. Жизнь до Кремля.

²²Tamtéž, s. 52.

²³GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 231. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

²⁴Tamtéž, s. 233.

²⁵ Tamtéž, s. 240.

různá zemědělská a související odvětví, na což je nutná skoro neomezená moc.²⁶ Gorbačov dostal to, o co požádal: po zvolení členem Politbyra nad ním byl jen generální tajemník.

Úroda v roce 1981 byla opět mimořádně nízká. Podle amerických odhadů bylo sklizeno 155 milionů tun. Nový pětiletý plán, který začal fungovat přesně v roce 1981, stanovil průměrný roční výnos 238 až 243 milionů tun. Importováno bylo už 46 milionů tun obilí. Za účasti Gorbačova bylo rozhodnuto nezveřejňovat zemědělské statistické údaje.²⁷

Ve složitém prolínání zájmů nejvyšších funkcionářů Gorbačov věděl, jak je nutné zacházet s generálním tajemníkem (jinak by nemohl udělat takovou bleskovou kariéru) a neztratit podporu svých patronů Suslova a Andropova. Další neúspěch zemědělství, neobyčejně nízký výnos v roce 1982, mohl zrušit veškeré plány a kariéru Gorbačova, jak se to stalo s nesčetným množstvím jiných osob zodpovědných za sovětské zemědělství.²⁸ Kromě toho, k tak nízké úrodě došlo po schválení nového potravinového programu, který byl zobrazen jako zázračný lék sovětské zemědělské výroby a připravován samozřejmě pod kontrolou Gorbačova. Navíc 25. ledna 1982 zemřel Suslov. Tato ztráta byla v jistém smyslu kompenzována převodem Andropova z KGB do sekretariátu Ústředního výboru.

2.5. Činnost M. Gorbačova v období vlády Jurije Andropova

10. listopadu zemřel generální tajemník KSSS Leonid Brežněv. Dne 12. listopadu byl zvolen generálním tajemníkem Jurij Andropov. Gorbačov postoupil na novou úroveň. Rychle po zvolení Andropova nechal stranou zemědělství, protože pod jeho vedením

²⁶GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 233. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

²⁷Tamtéž, s. 246.

²⁸Tamtéž, s. 247-248.

začala být nejdůležitější a nejvlivnější sféra sovětské vlády - ideologie. Právě to podstatné, bez čeho by celý sovětský systém existovat nemohl.²⁹

V kontextu rychlého pojednání o Gorbačovově vzestupu, dovolím si nechat stranou dobu vlády Jurije Andropova, jelikož nebyla pro Michaila Gorbačova táto léta významná. Dá se říct, že v krátkém období vlády Andropova se uskutečnili klasické rysy sovětského systému, všechno, co se stalo v zemi během šedesáti let existence sovětského režimu, bylo shrnuto, ale nevyřešeno. Andropov se snažil oslabit negativní aspekty Sovětského systému, chapal, že je potřeba zjednat pořádek, avšak viděl řešení v přísném dodržování pravidel, disciplína ve všech její formách: pracovní, veřejná a vojenská – disciplína se stala mottem nového generálního tajemníka. Vyhlášením univerzální kampaň za posilování disciplíny, Andropov okamžitě použil obvyklé metody nátlaku a násilí, na ulicích, v obchodech, v restauracích se objevili třeba hlídky, které hledali porušovatele pracovní kázně.³⁰

2.6. Činnost M. Gorbačova v období vlády Konstantina Černěnka

9. února 1984 po době patnácti měsíců u vlády Jurij Andropov zemřel. Na jeho post byli tři kandidáti: Michail Gorbačov, Grigorij Romanov a 73-letý Konstantin Černěnko. Černěnko byl zvolen generálním tajemníkem, ale Gorbačov měl své výsady, v jistém kontextu systému vrchní moci v Sovětském svazu, na pozadí starého a nemocného vůdce, působil šéf sovětské ideologie jako zvláště mladý a dynamický.³¹

Černenkova vláda trvala jen do března následujícího roku, většinu té doby strávil převážně na nemocničním lůžku, a pokud se ukázal na veřejnosti, „museli ho podírat příslušníci ochranky, a další ho měli za úkol obklopovat v těsném hloučku, aby to vypadalo, že státníkovo tempo chůze sto metrů za čtvrt hodiny není způsobeno fyzickou

²⁹ZENKOVIČ N., – Michail Gorbačov. Žizn' do Kremļa. s. 75. / Николай Зенькович - Михаил Горбачёв. Жизнь до Кремля.

³⁰GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 229-230. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

³¹Tamtéž, s. 247.

kondicí, ale tím, že se musí zastavovat kvůli konverzi se zástupy obdivovatelů“.³² Byl to nejstarší ze všech sovětských vůdců.

2.7. Nástup M. Gorbačova k moci

10. března Černěnko zemřel a jeho smrtí byla dokončena pětiletá doba, během níž zemřela značná část Brežněvova stárnoucího Politbyra. Čtyřiapadesátiletý Michail Gorbačov, zástupce nové generace Politbyra, byl zvolen jako jeho nástupce už následujícího dne.³³ Není překvapivé, že již v prvních měsících po volbách se začal Gorbačov snažit začlenit své přívržence do mocenských struktur.³⁴

Reformistické křídlo v politbyru reprezentoval Alexandr Jakovlev, naladěný na změnu politického systému SSSR v duchu západní sociální demokracie. Pod jeho vlivem se Gorbačov rozhodl pro politiku glasnosti v tisku, která se stala katalyzátorem nejen pro reformy, ale také pro opuštění socialistických dogmatu.³⁵

K časům nástupu nové reformistické vlády k moci se Sovětský svaz už nacházel na hranici hluboké krize, ekonomické a sociální. Efektivita národního hospodářství se snižovala, těžkým břemenem pro ekonomiku byla pokračující snaha o dosažení vojenské parity s USA a četné sféry veřejného života potřebovaly faktické obnovení. Problematický stav věcí v SSSR posloužil příčinou a impulzem pro politiku perestrojky.³⁶ Vzhledem k tomu, že pochopení problémů soudobých s nástupem Gorbačova k moci není možné bez hledání toho, co k takovému stavu přivedlo v

³²GALUCH, Alexandr. Na pochoronach Jurija Andropova sedogo zadychajuščegosja starika Konstantina Černěnko na mavzolej podnimali s pomoščju specialnogo podjennika. Fakty i kommentarii. 2005-03-11 <http://fakty.ua/55470-na-pohoronah-yuriya-andropova-sedogo-zadyhayucshegosya-starika-konstantina-černenko-na-mavzolej-podnimali-s-pomocshyu-specialnogo-podemnika>.

³³BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 56. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

³⁴GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 250. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

³⁵Tamtéž, s. 261.

³⁶BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 50-61. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

minulosti, a proto se v příští kapitole pokusím vyhodnotit základní rysy vývoje sovětského hospodářství od doby vlády Nikity Sergejeviče Chruščova.

3. Sovětská ekonomika

3.1. Sovětská ekonomika v období vlády Nikity Chruščova

Za vlády Chruščova měla sovětská ekonomika velké potíže. Jeho chaotické reformy nevedly k ekonomické modernizaci, nicméně kvůli negativním výsledkům se stalo aktuálnější hledání jiných cest k modernizaci. Pro mnohé ekonomy a vedoucí výroby už bylo jasné, že stávající ekonomický mechanismus je v zásadě neúčinný.³⁷ Současnost vyžadovala nové metody řízení hospodářství a jiné stimuly růstu. Hospodářská diskuse vyvolala pokrok v sociálních vědách, právní experti a sociologové začali mluvit o potřebě reformy.³⁸ Generace šedesátých let viděla svět jako nový a mladý, nezažila předrevoluční dobu a Červený terror a viděla komunistický ideál a sovětskou realitu o něco více zkresleně (i když právě tato generace si vytrpěla během Stalinových „čistek“ nejvíce - obvykle to nezpůsobilo radikální revizi názorů, nicméně nutilo k větší reflexi a vedlo k vnitřní opozici vůči režimu), ale trvala na demokratizaci systému, především v oblasti ruinujícího centrálního plánování hospodářství.³⁹

3.2. Sovětská ekonomika v období vlády Leonida Brežněva

Avšak k tomu nedošlo ani po nástupu Brežněva. Po nucené rezignaci Nikity Chruščova se vyjasnilo, že organizátoři jeho sesazení žádnou zřetelnou ideologickou a politickou platformu reformy prostě neměli. Podle A.E. Bovina, sovětského novináře, a oficiálního speechwritera Brežněva. Leonid Iljič se zpočátku zabýval tématem ekonomické restrukturalizace a modernizace vážně. Brežněv si uvědomoval, že sovětský ekonomický systém fungoval neúspěšně, na nezbytné ruční kontrole shora. Chápal to však špatně, na

³⁷GELLER, M., NEKRÍČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 204. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

³⁸Tamtéž, s. 204-206.

³⁹BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., – Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s.49. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

úrovni jednotlivých příkladů, ne celkově.⁴⁰ Mluvílo se dokonce o potřebě připravit plénum ÚV KSSS na otázku „další demokratizace uvnitř strany a státu.“⁴¹ Všechny naděje na demokratizaci však byly zničeny událostmi v Československu.

3.2.1. Reformatorské snáhy Alexeje Kosygina

Co se týče ekonomických reforem, roku 1965 bylo přijato usnesení Ústředního výboru KSSS a Rady ministrů SSSR „o zlepšování plánování a posílení hospodářských pobídek pro průmyslovou výrobu“, které vedly k reformám Alexeje Kosygina. Předseda Rady ministrů Kosygin byl muž opatrný a ideologicky oddaný socialistickému systému. Dobře si uvědomoval potřebu reformy, ale jeho plány nebyly radikální.⁴²

Základní koncepce reformy se shodovala s počáteční pozicí jugoslávského modelu socialismu: rozšířit ekonomickou nezávislost průmyslových podniků a současně zvýšit jejich odpovědnost za efektivní využívání finančních, pracovních a materiálních zdrojů, které jim byly přiděleny. Nicméně v Jugoslávii byl hlavním regulátorem hospodářských vztahů, proporcí a produkce trh a hospodářská soutěž, v SSSR v základě systému zůstával pětiletý státní plán.⁴³ Pomalý vývoj nového ekonomického mechanismu nepřinesl očekávané výsledky, ale dočasně umožnil zastavit prudký pokles tempa růstu ekonomiky. Ze začátku, ve snaze posílit svou vlastní moc, Brežněv podporoval plány Kosygina, později však ztratil o reformy zájem. Nejkonzervativnější část stranického vedení využila událostí roku 1968 v Československu, aby se konečně zastavily ekonomické reformy, protože, jak ukázala československá zkušenost, dalším krokem po liberalizaci ekonomiky je nevyhnutelně liberalizace politická.⁴⁴

⁴⁰BOVIN A. XX věk kak žizn'. Vospominanija. s. 204. /Бовин А. XX век как жизнь. Воспоминания.

⁴¹ BOVIN A. XX věk kak žizn'. Vospominanija. s. 209. /Бовин А. XX век как жизнь. Воспоминания.

⁴² Podle A. Bovina v chápání politiky Kosygin a Brežnev byli náprosto stejní. BOVIN A., XX věk kak žizn'. Vospominanija. s. 140. / По оценке А.Е. Бовина, в понимании политики Косыгин и Брежнев были “два сапога – пара“. Бовин А. XX век как жизнь. Воспоминания.

⁴³BĚLOUSOV R., – Ekonomičeskaja istorija. XX věk. 5. díl. s. 39. / Белоусов Р. Экономическая история. XX век. Кн. 5. М., 2006.

⁴⁴BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 51. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

3.2.2. Hospodářský vývoj SSSR v průběhu 70. let

V 70. letech se závody ve zbrojení opět a v ještě větší míře staly oficiální prioritou státní ekonomiky a podíl vojenských výdajů na hospodářství se rok od roku se zvyšoval.

Vzhledem k tomu, že SSSR zaostával daleko za Spojenými státy v oblasti strategických zbraní (a pro USA to samozřejmě nebylo tajemstvím), Brežněvovo vedení zahájilo nové jaderné a raketové programy. V rámci dosažení vojensko-strategické parity byl rovněž přijat dvacetiletý program vybudování námořní flotily.⁴⁵ Stále více finančních a logistických zdrojů bylo užíváno ve vojensko-průmyslovém komplexu.

Podle odborníků se podíl obranného komplexu SSSR počátkem 80. let počítal na 20-25% hrubého národního produktu (6,5% ve Spojených státech) a výroba vojenského zařízení přesáhla 60% celkového výkonu strojírenství.⁴⁶

V té době v průmyslových zemích už nebyl hlavní výrobce a spotřebitel vědecky náročných technologií vojenský, ale civilní průmysl. V Japonsku elektronika činila zhruba polovinu celé průmyslové výroby, která poskytovala nejvyšší kvalitu technologie a produktivitu práce na světě. Informační technologie civilního průmyslu se úspěšně uplatnily při řešení úkolů i v oblasti obrany. Neschopnost Sovětského svazu konkurovat na světových trzích většinou parametrů nejnovějších technologií a kapitálových investic v roce 1984 negativně ovlivnila vývoj vojenského průmyslu.⁴⁷

Důležitým rysem vývoje hospodářství v Brežněvově éře bylo osvojení ropných nalezišť v západní Sibiři. Podle oficiální statistiky vzrostl vývoz ropy a ropných produktů ze SSSR z 75,7 milionů tun v roce 1965 na 193,5 milionů tun. v roce 1985. Výnos z vývozu ropy a ropných produktů, který v roce 1965 činil přibližně 0,67 miliardy dolarů, v roce 1985 vzrostl 19 krát a dosáhl 12,84 miliardy dolarů. Navíc ve významných

⁴⁵KAPITANĚC I., – Bitva za mirovoj okčan. s. 200. /Капитанец И.М. Битва за мировой океан. М., 2002.

⁴⁶SPĚKLĚR M., OŽEGOV A., MALYGYN V., – Konvěrsija oboronnych předprijatij: vybor strategii. čas. Voprosy ekonomiky. 1991. č. 2. s. 13. / Спеклер М., Ожегов А., Мальгин В. Конверсия оборонных предприятий: выбор стратегии. –Вопросы экономики. 1991. № 2.

⁴⁷BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 41. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

objemech se od sedmdesátých let exportoval zemní plyn. Těžba plynu se v tomto období zvýšila ze 127,7 miliard kubických metrů na 643 miliard kubických metrů. Většina výnosů měn byla vynaložena na dovoz potravin a nákup spotřebního zboží.⁴⁸

3.2.3. Shrnutí Brežněvovské politiky hospodáření

Prudký rozvoj těžby částečně pomohl v tomto období řešit problémy sovětské ekonomiky (krize v zemědělství, nedostatek spotřebního zboží), avšak zabránil její včasné diverzifikaci a rozvoji problémových hospodářských oblastí.

Politický život v době vlády Brežněva byl charakterizován růstem byrokratického aparátu, nárůstem jeho svévolnosti, zneužívání moci (především v bezprostředním okolí Brežněva), korupce, což mělo negativní dopad na sovětské hospodářství.⁴⁹

„Viditelná pouhým okem korupce, do očí bijící krádeže, podvody, falzifikací, růst „stínové ekonomiky“, lenost, ochablost, totální lajdáctví zasáhly životy každého slušného člověka. Ve společnosti uzrával hněv, nespokojenost, podráždění a touha po změnách, a změnách ne kosmetických, kompromisních, po takových, které se neomezovaly na dlouhé nebo krátké rošády "nahore", změnách týkajících se samotných základů celého systému. Perestrojka zrála.“⁵⁰

⁴⁸BĚLOUSOV R., – *Ekonomičeskaja istorija. XX věk. 5. díl. s. 70-73.* / Белоусов Р. Экономическая история. XX век. Кн. 5. М., 2006.

⁴⁹GELLER, M., NEKRICĚ, A., – *Utopija u vlasti (2000), s. 226-227.* / Михаил Геллер, Александр Некрич – *Утопия у власти (2000).*

⁵⁰Citováno podle BOVIN, A. *Voždi i massy. čas. Novoje vřemja, Moskva, 1988, č. 19. s. 26-27.* / БОВИН А. *Вожди и массы. Новое время, Москва, 1988. № 19.*

3.3. Sovětská ekonomika po nástupu Michaila Gorbačova k moci

3.3.1. Reformatorská politika zrychlení

Počátkem 80. let se v sovětském systému pod vlivem neřešitelných problémů, především v důsledku vyčerpání možností tradičního modelu socialistického hospodaření, objevily více či méně významné změny v politické struktuře, ideologii, chápání práv vlastnictví a osobnosti.

Gorbačovovým primárním cílem bylo oživení sovětské ekonomiky po stagnaci Brežněvových let. V roce 1985 veřejně oznámil, že ekonomika je ve stavu stagnace a že je zapotřebí reorganizace. Gorbačov navrhl „vágní program reformy“, který byl přijat na dubnovém plénu ústředního výboru a je známý pod názvem Uskorenije (zrychlení).⁵¹ Ve své podstatě termín „zrychlení“ znamenal přiznání zaostávání SSSR za předními světovými průmyslovými zeměmi a byl novou verzí starého sloganu „dohnat a předběhnout.“⁵²

Svou reformou Gorbačov vyzýval k rychlé technologické modernizaci a zvýšení průmyslové a zemědělské produktivity, snažil se reformovat sovětskou byrokracii tak, aby byla efektivnější a prosperující, což se mu nepodařilo.⁵³

Vývoj sovětského strojírenství se stal jednou z priorit zrychlení, jeho hlavním úkolem.⁵⁴ Program zrychlení zaznamenal 1,7-násobný pokrok ve vývoji strojírenství ve vztahu ke všem odvětvím průmyslu, avšak kapitálové investice do těžkého průmyslu neměly očekávaný pozitivní vliv a nepřinesly žádné stimuly pro komoditní a potravinářské trhy. Navíc se tyto trhy staly obětmi urychleného vývoje strojírenství, jelikož dovozy pro

⁵¹GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 249-251. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁵²Tamtéž, s. 250.

⁵³BĚLOUSOV R., – Ekonomičeskaja istorija. XX věk. 5. díl. s. 104-105. / Белоусов Р. Экономическая история. XX век. Кн. 5. М., 2006.

⁵⁴GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 276. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

průmysl vedly ke snížení nákupů potravin a spotřebního zboží, což vedlo ke zvýšení rozpočtového schodku, skryté inflaci a nedostatku komodit.⁵⁵

3.3.2. Reorganizace ministerstv

Na počátku reformy u Gorbačova a jeho stoupenců v Ústředním výboru převládaly názory, že řízení sovětské ekonomiky je neúčinné, protože je příliš těžkopádné. Počet příslušníků stranického aparátu a úředníků přesáhl 18 milionů lidí.⁵⁶ Byla zahájena reorganizace ministerstev a oddělení - v listopadu 1985 bylo zlikvidováno šest zemědělských ministerstev a byl zřízen Státní zemědělský výbor SSSR (Gosagroprom), který řídil všechna odvětví zemědělství. V srpnu 1986 bylo rozděleno Ministerstvo výstavby SSSR, na jejímž základě vznikly čtyři ministerstva, které měly na starosti výstavbu v různých oblastech SSSR.⁵⁷

V září 1986 byla sjednocením 20 ministerstev a 79 velkých organizací zřízena Státní komise pro zahraniční obchod, která byla pověřena kontrolou a koordinací činností všech ministerstev a podniků zabývajících se vývozem. Jak ukázala praxe, taková reorganizace nepřinesla žádný viditelný účinek, a ani nemohla, rozsah stranické byrokracie a počet úředníků nebyl výrazně snížen.⁵⁸

3.3.3. Zákon O individuální pracovní činnosti, druhá fáze reformy

V roce 1987 Gorbačov přiznal skutečný neúspěch politiky zrychlení a bylo rozhodnuto nahradit je novými ekonomickými reformami, které spočívaly v podstatném rozšíření

⁵⁵Problémy inflace v ruské ekonomice. Dostupné na: <http://www.eexperts.ru/ecos-782-2.html>. / Проблемы инфляции и дефицита в российской экономике.

⁵⁶GELLER, M., NEKRIC, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 294. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁵⁷ Nařízení Prezídia Nejvyššího sovětu SSSR ode dne 19. srpna 1986 r. „O změnách v systému státní správy ve stavebnictví“. čas. Vědomosti VS SSSR. 1986. č. 47. s. 967. / Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 августа 1986 года «Об изменениях в системе органов управления строительным комплексом» // Ведомости ВС СССР. 1986. № 47.

⁵⁸BĚZBORODOV A., ĚLISĚVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 64. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

autonomie státních podniků a rozvoji soukromého sektoru. Zákon „O individuální pracovní činnosti v SSSR“, byl přijat 19. listopadu 1986 a vstoupil v platnost 1. května 1987. Ale již první pokusy o povolení a podporu soukromé podnikatelské činnosti narazily na nepřátelský postoj členů politbyra. “M.S. Solomentsev a V.M. Chebrikov se obávali, že povzbuzení individuálního zemědělství bude na škodu kolchozům a "vrhne stín" na kolektivizaci. Na to Gorbačov odpověděl: *„Všude se říká: v obchodech není nic. Všichni se obáváme, že individuální podnikání a rozvoj domácnosti oslabí socialismus. A že bude oslaben prázdnými policemi to se nebojíme?”*⁵⁹

Nicméně ani zavedení individuální pracovní činnosti a liberalizace ekonomiky nepomohlo vyřešit hospodářské problémy, potravinová situace zůstala pohoršující, a životní úroveň v SSSR byla jednou z nejnižších v Evropě. Mezi hlavní důvody prudkého zhoršení potravinové situace v zemi se zařadila rozhodnutí přijatá pro zlepšení. Špatně připravené dekrety posílily tradiční sovětský administrativní nepořádek donepředstavitelných rozměrů.⁶⁰

3.3.4. Zákon O státních podnicích

Vrcholem reformátorské činnosti byl rok 1988. V lednu vstoupil v platnost zákon “o státních podnicích”, jehož cílem bylo zajistit postupný přechod podniků k výrobě v souladu s poptávkou, a nikoli podle plánu nařízeného shora. Zákon omezil úlohu Státního výboru pro plánování – veřejná zakázka činila ne více než 85% plánu podniku a v budoucnu se předpokládalo, že její podíl ještě klesne.⁶¹ Výrobky vyráběné nad rámec státní zakázky by mohly být prodány za zvýhodněnou cenu za výhodných

⁵⁹ČERNJAJEV A., – Sovmestnyj ischod. Dněvnik dvuch epoch. 1972-1991. s. 678. / Черняев А. Совместный исход. Дневник двух эпох. 1972–1991. М., 2008.

⁶⁰GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 252-253. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁶¹BĚLOUSOV R., – Ekonomičeskaja istorija. XX věk. 5. díl. s. 150. / Белоусов Р. Экономическая история. XX век. Кн. 5. М., 2006.

podmínek pro podniky. Byly poskytnuty tři typy cen - centralizované, smluvní a svobodné, které podle autorů zákona umožňovaly přechod k tržní regulaci ekonomiky.⁶²

Zaměstnanci dostali právo volit ředitele podniků, vedoucí dílen a oddělení. Zákon se na první pohled zdál dokonce „revolučnější“ než pokusy o reformy v ČSSR z roku 1969: počítal např. nejen s volbou ředitelů, ale i jiných vedoucích podnikových pracovníků.⁶³ Tato norma trvala do roku 1990.

3.3.5. Zákon O družstvech

V praxi zákon o státních podnicích nepřinesl patrné změny, byl vytvořen systém kontroly ředitelů pracovníky, ale vzhledem k zachování státního vlastnictví podniků nebyly naděje reformátorů na urychlení hospodářského růstu naplňovány.⁶⁴ Ministři, odbory a územní samosprávy nadále zasahovali do činností podniků. Tržní vztahy nevznikly, neboť zůstala platná státní regulace cen, neexistovala tržní infrastruktura - burzy, reklama, velkoobchodní firmy atd. Ale co je nejdůležitější - v ekonomice se nahromadila velká neuspokojená poptávka. Vyřešení této situace mělo za cíl další vládní nařízení - zákon „O kooperativách“ (o družstvech) ze dne 26. května 1988, jenž umožnil založení družstev a společných podniků všem občanům, včetně společného podnikání se zahraničními partnery. Po šedesátiletém zákazu bylo legalizováno soukromé vlastnictví v SSSR.⁶⁵ V kontextu tématu mé práce je však třeba poznamenat, že část obyvatelstva negativně reagovala na vznik družstev, které obchodovaly s tržními cenami. Lidé nerozuměli rozdílu mezi těmito cenami a pevnými státními cenami. Za

⁶²BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., – Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 79. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁶³ Online slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989. Ed. Jiří Kocian. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. (http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf) s.275.

⁶⁴BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., – Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 79. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁶⁵ Tamtéž, s. 81.

socialismu mělo zboží stejnou cenu v každém obchodě, samozřejmě pokud bylo k dispozici, lidé byli na to zvyklí.⁶⁶

Vysoké ceny byly prakticky zpočátku plánovány v zákoně o družstvech.⁶⁷ Vzhledem k tomu, že družstva, i když měla teoreticky stejná práva jako státní podniky, byla zbavena přístupu k státnímu systému dodávek zboží za velkoobchodní ceny, a proto se z pochopitelných důvodů obrátila na maloobchodní síť. Nové odchodníci vykupovali vše, co nacházeli v obchodech: od zboží každodenní spotřeby až po stavební materiály a techniku. Velmi vysoký nedostatek zboží na sovětském trhu se tím ještě více zhoršoval. V důsledku toho mohla postupně družstva prodávat své výrobky a nabízet své služby za libovolné ceny. Teoreticky měla družstva za úkol především uspokojit potřeby osob s průměrnými příjmy. Ve skutečnosti se ale družstevní obchod zezáčátku zaměřil zejména na spotřebitele s vysokými příjmy.⁶⁸

Problémy družstevního obchodu také byly spojeny s nejednoznačným postojem ke družstvům i osobně ze strany generálního tajemníka, který nepřestával mluvit o potřebě dalšího vývoje tohoto systému a okamžitě připomíná, že družstevní obchodování pomůže odstranit „určitý rozsah stínové ekonomiky“, mluví o potřebě podporovat iniciativy pracovníků ale varuje před těmi, kteří „vidí v družstvech a samostatné výdělečné činnosti téměř oživení soukromého hospodářství.“, že jsou jejich naděje mylné.⁶⁹

Družstva najednou odhalila to, co předtím existovalo, ale bylo skryté – velkou materiální stratifikaci společnosti. Privilegované postavení nomenklatury - vládnoucí vrstvy - bylo přijato obyvatelstvem, i když bez potěšení, ale bez rozhořčení. Zdálo se to přirozené. Ale objevení a rozvoj družstevního obchodování v socialistickém Sovětském

⁶⁶BĚZBORODOV A., ĚLISĚVA N., ŠESTAKOV V., – Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 82. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁶⁷GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 281. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁶⁸Tamtéž, s. 282.

⁶⁹Tamtéž, s. 285.

svazu, který od idylického komunismu odděluje jen několik kroků, odhalilo existenci v oficiálně beztrždní společnosti rychle zbohatnutých obchodníků.⁷⁰

3.4. Následky ekonomické politiky M. Gorbačova ke konci 80. let

Zmizení zboží z obchodů, skrytá inflace, zavedení potravinových lístků pro mnoho druhů potravin v roce 1989 a následná hyperinflace – to je skutečný dopad Gorbacovových úsilí o hospodářské reformy.⁷¹

Pod Gorbačovovým vedením pokračoval růst zahraničního dluhu Sovětského svazu. Ukázkové údaje jsou následující: v roce 1985 činil zahraniční dluh 31,3 miliardy dolarů, do roku 1991 vzrostl na 70,3 miliardy dolarů.⁷²

Těžké následky jeho růstu ovlivnil orok 1985 oznámení ministra ropného průmyslu Saúdské Arábie šejcha Imani, že jeho země radikálně mění svou ropnou politiku a přestává omezovat těžbu ropy. V prvních šesti měsících se těžba zvýšila čtyřikrát a ceny na světových trzích klesly o 65%. SSSR ztratil 20 miliard dolarů, kromě toho kvalita produktů sovětské ropy většinou byla nižší než kvalita produktů ropy saúdské. Pokles cen ropy vedl k tomu, že se Sovětský svaz ocitl na pokraji silné hospodářské a měnové krize.⁷³

Za tři roky perestrojky rozpočtové výdaje překročily příjmy o 93 mld. dolarů, rozpočtové ztráty z důvodu poklesu cen ropy činily 28 mld., z poklesu prodeje vodky o 23 mld. Zisk z průmyslu vzrostl jen o 7 mld., ale zemědělské ztráty se odhadovaly na

⁷⁰GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 282. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁷¹BĚZBORODOV A., ĚLISĚVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 50. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁷² Analýza stávu státního vnějšího dluhu Ruské Federace. Dostupné z: <http://budgetrf.ru/Publications/Schpalata/2004/schpal2004bull09/schpal812004bull9-11.htm>. / Анализ состояния государственного внешнего долга Российской Федерации // Бюллетень Счётной палаты РФ, № 9 (81), 2003.

⁷³BĚZBORODOV A., ĚLISĚVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 52. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

10,5 mld. Mzdy rostly rychleji než produktivita práce a státní banka SSSR zaznamenala 314 miliard rublů domácího veřejného dluhu, tj. dluhu vůči obyvatelstvu.⁷⁴

4. Glasnost

Otázka všech strukturálních změn, analýza pokusů reformistů o transformaci ekonomiky v rámci socialistického systému si zaslouží podrobné probrání v samostatné vědecké práci. V rámci své bakalářské práce bych se rád soustředil na další aspekty Gorbačovovy politiky - jeho sociální reformy, Glasnost, ve snaze pochopit a analyzovat dopad těchto změn na životy sovětských občanů a občanské společnosti. V kontextu kulturních změn v době Perestrojky se pokusím zachytit základní rysy nových tendencí, úzce spjatých s politikou Glasnosti.

V letech 1985-1986 se Michail Gorbačov a jeho příznivci v politbyru a v ústředním výboru zabývali výhradně zlepšením socialistického systému bez sporu o nutnosti jeho zachování a platnosti Leninových dogmatů. Vypadalo to tak, že chtěli spojit neslučitelné věci - totalitní socialistický systém a prvky demokracie a trhu. Hlavně ale udělali to nejdůležitější – dovolili společnosti otevřeně říkat pravdu, a toto se ve svém smyslu stalo unikátním jevem moderních ruských dějin. V zemi, kde každý řádek v novinách a každé slovo z reproduktoru bylo cenzurováno, najednou, nařízením zhora stalo se neslýchané, všem novinářům většinou včetně i těch výrazně “prostranických” bylo umožněno publikovat články o aktuálním stavu věcí: o deficitu zboží a potravin, o nucené práci, o zvrstvech a zamlčováním režimu, masovém alkoholismu.⁷⁵

Poprvé se o glasnosti veřejně diskutovalo na 27. kongresu KPSS v únoru 1986. V té době byla hlavním účelem uvolnění cenzury snaha obrátit pozornost lidí na některé nedostatky a slabosti stávajícího ekonomického systému, pravděpodobně s cílem ovlivnit veřejné mínění a urychleně provést potřebné reformy.

⁷⁴Sbírka archivů Rossija XX věk. Dokumenty a materialy, s. 352. / Россия. XXвек. Документы и материалы. Москва, 2004.

⁷⁵БЕЗБОРОДОВ А., ЭЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., –Перестройка и крах СССР. 1985-1993. с. 57. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

Brzy však glasnost překročila svůj původní rámec – její podstatou se stalo zrušení stávajících četných tabu. Od roku 1987 se nejvíce diskutovanými otázkami v tisku staly ty, o kterých se dříve mlčelo: éra Stalinovy vlády, privilegií stranické nomenklatury, sovětská byrokracie, národnostní rozpory, sex obecně a zejména prostituce, drogová problematika, ekologické problémy.⁷⁶

Nicméně, formálně zrušená cenzura byla zachována, avšak zodpovědnost za směr a naplnění médií byla svěřena redaktorům. Šéfredaktor novin „Izvestija“ Laptěv říká, že kolem roku 1986, na zasedání šéfredaktorů a stranického vedení, Gorbačov řekl: „Vážení soudruzí redaktori, odted' jste hlavními zakazovateli a hlavními povolovateli (zaprětiteli a razrěšiteli).“⁷⁷

4.1. První zkouška glasnosti. Příklad protialkoholní kampaně

Gorbačov si uvědomoval, že vyřešení problémů sovětské ekonomiky bude téměř nemožné bez strukturálních sociálních reforem. Jednou z takových prvních a příkladných reforem, které Gorbačov představil, byla protialkoholní kampaň zahájená v květnu 1985, která byla navržena pro boj s rozšířeným alkoholismem v Sovětském svazu. Bylo to jedno z prvních jeho opatření. Milan Syrůček uvádí podstatná čísla: “spotřeba alkoholu stoupla z necelých dvou litrů ročně na obyvatele v roce 1914, kdy carská vláda přijala dočasný suchý zákon, na 11, nebo podle Světové zdravotnické organizace na 15,7 litru na obyvatele.”⁷⁸ Kampaň se připravovala ještě za vlády Jurije Andropova. Podle plánů se výroba alkoholu do roku 1990 musela snížit na polovinu.⁷⁹ S alkoholismem se bojovalo pomocí administrativních a disciplinárních opatření, byla zahájena kampaň v tisku, pochopitelně omezen prodej alkoholu. Neobešlo se bez přehánění: ve vinařských regionech jako Krym, Moldávie, Krasnodarské oblasti

⁷⁶BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 85. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁷⁷GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 267. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁷⁸SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 69.

⁷⁹Sbírka archivů Rossija XX věk. Dokumenty a materialy, s. 280. / Россия. XXвек. Документы и материалы. Москва, 2004.

pokáceli révy nejcennějších odrůd. Kampaň způsobila vážnou ránu rozpočtu. Čísla rozpočtových ztrát se výrazně liší: M.S. Gorbačov uvádí, že kampaň vládu stála 37 miliard rublů, avšak Valentin Pavlov, jediný premiér v dějinách Sovětského svazu uvádí ztráty ve vyšší 200 miliard.⁸⁰ Na podzim roku 1988 se vláda rozhodla zrušit všechna opatření týkající se produkce alkoholu.

Kampaň proti alkoholu byla první zkouškou Gorbačovovy politiky glasnosti: v tisku se objevila fakta, která svědčila o hrozném úrovní alkoholismu v Sovětském svazu, o škodě, kterou způsobuje lidskému zdraví a ekonomice. V těchto číslech a faktech nebylo pro západní vědce nic neznámého, ale hlavně se otevřela sovětskému lidu, vyvolala šok a veřejnou diskuzi.⁸¹

4.2. Projevy glasnosti v médiích

Uspořádání glasnosti začalo zvolením "majáků" kampaně - modelových časopisů a jejich redaktorů, kteří by plnili funkce jakýchsi hlasatelů a dirigentů politiky Michaila Sergejoviče. Základními časopisy-týdeníky byly vybrány "Moskovskije novosti" a "Ogonjok". Dalo by se říci, že před tím ale nikdy neměly progresivní tradice, pokud by nebyly sovětský režim a pokrok vzájemně nevylučujícími pojmy. „Moskovskije novosti“ vznikl dne 5. října 1930 jako časopis v angličtině - „Moscow News“, který byl určen k šíření stalinismu na Západě. V časopise pracovali vedle sovětských novinářů také zahraniční komunisté. Teď ale takové velké a rozšířené noviny, stejně jako další, nabyly velké míry demokratické orientace, staly se dějištěm ostrých sociálních diskuzí.

Například autoři časopisů Novyj Mir, Okt'abr', Družba narodov, přehodnotili výsledky hospodářského rozvoje SSSR v posledních desetiletích. Toto období právě od redaktorů dostalo název zástoj (stagnace). Dokonce mluvili o krizi plánované ekonomiky a

⁸⁰ БѢЗБОРОДОВ А., ЁЛИСѢЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., –Перестройка и крах СССР. 1985-1993. с. 63. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁸¹ GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 274. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

navrhovali zavedení volných smluvních vztahů mezi podniky a zavedení velkoobchodu.⁸²

V atmosféře demokratizace a glasnosti se autoři publikovaných článků snažili porozumět příčinám "deformace" socialismu, určovat svůj postoj k procesům restrukturalizace, vznikalo hnutí za osvobození kultury před ideologickým tlakem, racionální kritiku problému socialistického režimu v ekonomice, politice a duchovní sféře. Začali mluvit o způsobech rozvoje sovětské společnosti, o tomto problému začala bouřlivá diskuse.

4.2.1. Problém interpretace historické minulosti SSSR.

Přehodnocení historie

V první fázi politiky glasnosti převládaly myšlenky o obratu ke skutečnému socialismu s lidskou tváří, k "čistému leninismu". Vedoucí postavení v odhalování problémů stalinistického a zároveň Chruščovského a Brežněvského modelu socialismu měli tzv. "Šedesátníci" - zástupci reformistické sekce sovětské inteligence, jejichž ideologická pozice vznikla pod vlivem 20. sjezdu KSSS.⁸³

Ve společnosti se v době glasnosti projevil obrovský zájem o bílá místa ruských dějin. Skončila doba tlaku marxisticko-leninistických dogmat, v lidech se probudil zájem o vše, co se dosud skrývalo a tajilo. Historici byli v tomto ohledu velmi důležití. Pocit šoku byl způsoben vydáním nových dokumentárních materiálů, studií o kolektivizaci, industrializaci, červeném teroru a Velké vlastenecké válce. Byly vydány rozšířené memoáry významných předrevolučních politických osobností, zástupců liberální inteligence, dokonce i vůdců Bílé gardy. Ve značném množství se začala znovu vydávat díla známých předrevolučních historiků — Nikolaje Michajloviče Karamzina, Sergeje

⁸²БЕЗБОРОДОВ А., ЭЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., –Перестройка и крах СССР. 1985-1993. с. 85-87. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁸³ШАБАРОВА К., - Kultura epochy Perestrojky. Vědecká konference studentu XXI století. Společenské vědy. Sbírnka článků XIV mezinárodní stud. konference č. 14. Dostupné na: [http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)
ШАБАРОВА К., Культура эпохи перестройки. Научное сообщество студентов XXI столетия. Общественные науки: сб. ст. XIV междунар. студ. конференции № 14. Dostupné na: [http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

Michajloviče Solovjeva, Vasilije Osipoviče Klyučevského a mnoho dalších.⁸⁴ Poprvé byly publikovány vědecké práce Lva Gumileva, tvůrce teorie etnogeneze.

Během zkoumání literatury, jsem v knize Perestrojka i krach SSSR narazil na názor, že Gorbačov správně předpokládal, že většina stranické nomenklatury bude vzdorovat jeho reformám, a proto se obrátil k vrstvám sovětské inteligence, která prokázala závazek k liberálním myšlenkám, na ty části společnosti, kterým v první řadě imponovala kritika byrokracie, korupce a úplatkářství. Byla kriticky analyzovaná doba na přelomu 70. a 80. let, která dostala od publicistů název období stagnace. Zveřejňování velkého množství informací o aktuálních událostech v zemi, otevřené diskutování o problémech, poskytlo Gorbačovovi rychlé zvýšení podpory obyvatelstva, a tím byla vyloučena možnost tichého převratu a jeho sesazení shora, ke kterému by se mohli rozhodnout odpůrci reform, kdyby se dalo spekulovat tím, že jeho politika není přijata společností.⁸⁵

Avšak přehodnocení minulosti nebylo natolik důležité a klíčové, jako snaha najít v minulosti pozitivní období, které by mohlo být příkladem pro opodstatnění politiky Perestrojky. Takovou dobou, podle Gorbačovova vidění bylo NEP, Nová ekonomická politika, když pod dohledem nově vzniklého sovětského státu, byly dopuštěny tržní hospodářské elementy – existoval volný trh, družstva, soukromé podnikání a vlastnictví v omezené formě, dokonce se udělovaly koncese i zahraničním firmám. Za období sovětské historie, ke kterému je nutné se stavět kriticky, Gorbačov označil Stalinovu a Brežněvovu dobu, vyzýval k zamyšlení nad příčinami a následky totalitního diktátu, a také ocenil díla ekonomů dvacátých let Alexandra Čajanova a Nikolaje Kondratěva, a

⁸⁴CHABAROVA K., - Kultura epochy Perestrojky. Vědecká konference studentu XXI století.

Společenské vědy. Sbírnka článků XIV mezinárodní stud. konference č. 14. Dostupné na:

[http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

ХАБАРОВА К., Культура эпохи перестройки. Научное сообщество студентов XXI столетия.

Общественные науки: сб. ст. XIV междунар. студ. конференции № 14. Dostupné na:

[http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

⁸⁵БЕЗБОРОДОВ А., ЭЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., –Перестройка и крах СССР. 1985-1993. с. 57. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

také velkého sovětského teoretika a komunistického funkcionáře Nikolaje Bucharina.⁸⁶ Všichni se stali oběťmi Stalinových čistek a byli rehabilitováni během let 1987-1988.

Na návrh Gorbačova byla zřízena Komise pro rehabilitaci obětí politických represí třicátých let pod vedením Michaila Solomenceva a po jeho odchodu do důchodu vedená Alexandrem Jakovlevem. Jakovlev se domníval, že kritika stalinismu musí být dovedena do konce a musí "vyčistit" socialismus od toho, co pro ni není charakteristické a neshoduje se s "lidskou tvář". Činnost komise měla velký politický význam, neboť veřejná destalinizace znamenala nesoulad s politickým systémem, který v SSSR existoval od třicátých let.⁸⁷

Přehodnocení vlastní historie bylo pro vůdce KSSS důležitou částí ideologické reformy. Právě ve snaze najít v sovětských dějinách ospravedlnování všeho systému, ve snaze se vyhnout otázkám o ceně Stalinovské industrializace, destruktivní kolektivizace rolníků ve třicátých letech, hladomorů a masových represí, a nebo spíše zmírnit očividné negativní vnímání minulosti, obrátili Gorbačovovi stoupenci svoji pozornost na původní slogany říjnové revoluce, na Leninovy zásluhy a pozitivní ekonomický dopad Nové ekonomické politiky.

4.3. Glasnost, umění a veřejnost

4.3.1. Vysílání

Jedním z nejradikálnějších řešení doby „glasnosti“ bylo ukončení rušení západních rozhlasových stanic vysílajících v jazycích Sovětského svazu. Západní rozhlas v SSSR byly rozděleny podle stupně nepřátelství. V první kategorii - "nejnebezpečnější", na které byl nejsilnější tlak rušení, byly zahrnuty Radio Liberty a Radio Free Europe, a také stanice Hlas Izraele a albánské rozhlasové vysílání Tirana. Do druhé, mírnější, ale stále zakázané kategorie se dostaly BBC, Deutsche Welle, Voice of America.⁸⁸ Třetí

⁸⁶BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., – Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 59./ БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁸⁷BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., – Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 75. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁸⁸https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/09/160925_ru_s_history_blog_tsalyk_bbc

kategorii zastupovaly ty stanice, které si nedovolily ostře kritizovat SSSR, a proto nevyžadovaly rušení - rozhlasové stanice ve Švédsku, Jugoslávii, Francii, Egyptě.⁸⁹

Zastavení rušení započalo právě z té mírnější skupiny, Voice of America, BBC a Deutsche Welle, pak se postupně dostalo i na sovětskými úřady nesnášené Radio Liberty. Zdá se, že obrovskou roli v tomto rozhodnutí hrály vysoké náklady na rušení. Rozpočet pro rušení překročil rozpočet na vysílání všech výše uvedených zahraničních stanic.⁹⁰ Avšak nejdůležitější roli sehrálo to, že sovětsí ideologové pochopili výhody, které mohou odvodit z jejich liberálního rozhodnutí. Sovětsí lidé nedůvěřovali sovětským médiím, protože pro ně byla jediným povoleným oficiálním zdrojem informací, avšak informace pocházející ze zahraničí byly vnímány jako spolehlivé. Velmi brzy po Gorbačovově zvolení se západní rozhlasové stanice rozhodly podporovat Perestrojku. Navzdory kritice určitých prvků Gorbačovovy politiky byl celkem chválen.⁹¹

4.3.2. Filmová tvorba

V rámci odmítnutí státní cenzury na kongresu kinematografů v květnu 1986 bylo rozhodnuto povolit distribuci filmů, které byly dříve zakázány. Byla zahájena hromadná distribuce a prezentace dříve zakázaných filmů: „Agónie“ Elema Klímová o osobnosti Grigorije Rasputina, „Komisař“ Alexandra Askoldova pojednávající o hrůzách ruské občanské války 1918-1922, díla Kiry Muratové, Andreje Tarkovského, Federica Felliniho, Ingmare Bergmana atd. Důležitým pro filmové umění bylo uvedení filmu Tengiza Abuladzeho „Pokání“ pojednávající o kultu Stalinovy osobnosti a činnosti jeho

⁸⁹https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2016/09/160925_ru_s_history_blog_tsalyk_bbc

⁹⁰GELLER, M., NEKRIČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 268. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

⁹¹Tamtéž, s. 269.

přítele a spolupracovníka Lavrentije Pavloviče Beriji, které přineslo autorovi velké ocenění v zahraničí.⁹²

Režisér vznesl otázku odpovědnosti každé sovětské osoby za zločiny spáchané Stalinem a jeho režimem. Dílo způsobilo výjimečnou reakci veřejnosti a bylo vnímáno jako signál ke změnám.

4.3.3. Literární tvorba

Velmi důležitá byla politika glasnosti v tom smyslu, že stejně jako změkčení určitých ideologických postulátů, celkové povolení plurality názorů vedlo k tomu, že masový čtenář získal přístup k zakázanému umění, mimo jiné k zahraniční a ruské literatuře. Četné množství děl, které nebyly dříve publikovány nebo, v případě domácích autorů byly publikovány pouze v zahraničí, se dočkalo publikace i na Sovětském území.

Vznikly nevládní (kooperativní) nakladatelství a vydavatelské skupiny. Prostřednictvím jejich snah byla díla autorů, jejichž osud byl tragický v podmínkách sovětské cenzury, vrácena do světa literatury.⁹³ Byly publikovány knihy náboženských filozofů první třetiny 20. století. - N.A. Berdyaeva, V.V. Rozanova, P.A. Florenského, a co je podstatné - náboženská díla se začala vydávat ještě v době, kdy se prostory chrámů a kostelů na sovětském území ještě většinou využívaly za účelem skladování zboží a stát byl oficiálně ateistický.

Odhalování stalinismu, represí a čistek, kultu osobnosti přinesla próza Valentina Rasputina a Viktora Astafieva, Čingiza Ajtmatova. Během období perestrojky se ke čtenáři poprvé dostaly tisky Solženicynova “Souostroví Gulag”, “Rakovina”, “V kruhu první”, “Čevengur” Andreje Platonova, “Doktor Živago” Borise Pasternaka, “Pší srdce”

⁹²CHABAROVA K., - Kultura epochy Perestrojky. Vědecká konference studentů XXI století.

Společenské vědy. Sběrka článků XIV mezinárodní stud. konference č. 14. Dostupné na:

[http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

ХАБАРОВА К., Культура эпохи перестройки. Научное сообщество студентов XXI столетия.

Общественные науки: сб. ст. XIV междунар. студ. конференции № 14. Dostupné na:

[http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

⁹³БЕЗБОРОДОВ А., ЭЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., –Перестройка и крах СССР. 1985-1993. с. 85. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЬЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

Michaila Bulgakova a četné množství dalších. Na stránkách časopisů “Novyj svět”, “Okt’jabr”, a dalších se objevily práce básníků a próz spisovatelů, kteří zahynuli během revoluce nebo represí - poezie Nikolaje Gumilěva, Osipa Mandelštama. Podstatnou část nově vydané literatury také tvořili autoři, kteří nuceně opustili Rusko během 20. let - Ivan Bunin, Vladimír Nabokov, Dmitrij Merežkovskij. Zveřejnění “Prokletých dnů” Ivana Bunina v mnoha případech vyvolalo pochybnosti o příčinách říjnové revoluce a hodnotách marxisticko-leninistické ideologie. Publikace děl autorů, kteří nuceně opustili SSSR, významně rozšířila politický rozhled mnoha sovětských lidí.⁹⁴

Rozporuplné téma se dále objevuje například v románu „Děti Arbatu“ Anatolije Rybakova, kde kreslí portrét Stalina v podobě čerta, d’ábla, narušují všichni principy a tabu sovětského režimu. V románu „Zubr“ Daniil Granin vykresluje portrét vynikajícího vědce Timofějeva - emigranta, který žil a pracoval v Německu, pak byl zatčen v Berlíně v roce 1945 sovětskou rozvědkou, dostal se do pracovního tábora a až po dlouhé době se vrátil, s výraznými omezeními, k sovětské vědě. Nesmírně aktuální téma, které probouzelo zájem o osudy řady významných sovětských vědců, kteří byli v podmínkách zastrasování a omezování nuceni k práci na prospěch sovětského státu. Sovětský fyzik, držitel Nobelovy ceny míru roku za ochranu lidských práv, akademik Andrej Sacharov, který byl roku 1980 násilně zatčen a deportován do města Gorkij, byl po sedmi letech v osobním telefonickém rozhovoru Gorbačovem propuštěn a směl se znovu vrátit ke všem veřejným aktivitám.

Několik knih se stalo znamením nové svobody, autoři se dostali do dříve zakázaných oblastí. V „Popravišti“ Čingize Ajtmatova se poprvé v sovětské literární historii otevřeně hovoří o závislosti na drogách, o uživatelích a prodávácích. Tato tabuizovaná a velmi aktuální témata, která až do nedávné doby byla státní správou ignorována a zamlčena, byla spojena s ještě důležitějším námětem díla – náboženskou otázkou.

⁹⁴BÉZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 86. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

4.3.4. Politika režimu vůči církve

Politika ústředního výboru vůči církvi byla protichůdná. Gorbačov veřejně prohlásil kulturní význam Ruské pravoslavné církve v souvislosti s 1000. výročí zavedení pravoslaví v Rusku. Na jedné straně tu byla touha prezentovat nadcházející výročí jako čistě duchovní, neoficiální záležitost, na druhé straně však už nebylo možné v podmínkách demokratizace společnosti zachovávat předchozí postoj k církvi. Nová politika proto získala rysy státního kulturního programu. Bylo povoleno publikování a otevřený prodej církevní literatury, jubilejní oslavy byly detailně popisovány církevním tiskem. Oficiální propaganda použila výročí za účelem ilustrace liberálního směřování sovětského vedení.⁹⁵

V sovětském tisku se začalo psát slovo "Bůh" velkým písmenem. V lednu 1986 byl přijat zákon "O kultech", který právně potvrdil status kostelů a duchovních, obnovil práva vlastnictví církevních budov, povoleno bylo návštěvování kostela a dodržování náboženských rituálů.⁹⁶

4.3.5. Dopad fenoménu glasnosti na umění a veřejnost

Po roce 1988 se díky uvolnění poměrů začaly rozvíjet kulturní, vědecké a vzdělávací styky se Západem. Sovětští občané dostali možnost cestovat do zahraničí, „železná opona“, která po mnoho let oddělovala sovětskou společnost od zbytku světa se zhroutila. Najednou se v Sovětském svazu objevil silný proud masové západní kultury, doteď nepřístupný – akční a hororové filmy, populární hudba, pornografické publikace. V šíření nekvalitních produktů hrála základní negativní úlohu média, která, aby uspokojila podmínky na trhu, se přizpůsobila měnícím se představám spotřebitelů. Literatura nízké kvality a zčásti televize se staly velkými konkurenty pro vážná

⁹⁵BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993. s. 84. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

⁹⁶Tamtéž, s. 80-85.

umělecká díla.⁹⁷ Sovětští lidé bez nařízení a omezení shora, pod vlivem množství doposud nedostupné produkce, začaliméně číst vážné romány Tolstého, Dostojevského, Turgeněva a masová kultura postupně nahrazovala ve vnímání umění velkou částí společnosti autentické vzorce, které se rychle staly nedostupné pro většinu společnosti. To znamenalo počátek výrazného poklesu obecné kulturní úrovně sovětské společnosti.⁹⁸

Zejména během období perestrojky umění se ocitlo v krizové situaci. Bylo to způsobeno prudkým poklesem vládního financování kultury, a nejmórazněji se to projevilo především ve filmové tvorbě, totiž oblasti přímo potřebující značné finanční prostředky.⁹⁹ Nicméně můžeme říci, že v případě literární tvorby a tím spíše hudební, nepřineslo omezení financování velké komplikace, toto umění jenom změnilo svou roli ve společnosti kterou tradičně mělo v minulosti - bylo jediným prostředkem pro vyjádření občanské pozice. Glasnost jako taková, možnost otevřeného a veřejného vyjádření nesouhlasu v propojení se zhoršením politické a hospodářské situace, přesunuly pozornost veřejnosti z literární tvorby na aktuální události, které teď byly dostupné v médiích.

Glasnost, podle mého osobního názoru, nehledě na všechny okolnosti, byla největším úspěchem Gorbačovovy perestrojky. Její podstata rychle po zavedení spočívala v hledání pravdy. Odhalení Stalinových zločinů a „chyb“ ostatních sovětských vůdců, možnost se seznámit s některými tajemstvími minulosti, možnost konečně najít potvrzení pocitu, který měl každý – pocit, že stav sovětské ekonomiky a sovětského režimu obecně je v hluboké nepřekročitelné krizi.¹⁰⁰

⁹⁷KATAJEV V., – Igra i oskolki: sudby russkoj klassiki v epochu postmodernisma. Moskva, vyd. MSU, 2002. s. 21. / KATAEB B. – Igra i oskolki: Судьбы русской классики в эпоху постмодернизма. М.: Изд-во МГУ, 2002.

⁹⁸Tamtěž, s. 30.

⁹⁹Tamtěž, s. 21-31.

¹⁰⁰GELLER, M., NEKRÍČ, A., – Utopija u vlasti (2000), s. 272. / Михаил Геллер, Александр Некрич – Утопия у власти (2000).

Sovětský člověk, nucený k životu v omezených podmínkách, trpící nedostatkem všeho, co bylo zapotřebí, žil zároveň i v druhé metafyzické dimenzi, v naději na světlé komunistické zítřky, oplácení za snášení veškerých útrap. Významná mistrovská díla socialistického umění, filmy, malířství socialistického realismu, média, Stalinovy mrakodrapy a mramorové haly, metro přinášeli pocit zapomenutí na současné podmínky života, měli za úkol vyvolávat pocit kolektivní moci, hrdosti na Sovětskou supervelmoc a usnadnit bezprávný život sovětského občana. Glasnost se stala jakýmsi mostem od neskutečného k realitě, od iluze k otázce, co se opravdu stane zítra? Sovětští lidé věděli, že žijí špatně, propaganda je ale ujistňovala, že žijí nejlépe. S příchodem glasnosti se sovětští lidé z oficiálních zdrojů dozvěděli, že ano, žijí špatně.

4.3.5.1. Odhalení existující třídní nerovnosti díky glasnosti

Společenská diskuze o režimu a socialistickém hospodářství, podpořená médii, hrála důležitou roli při utváření anti-byrokratické, antinomenklaturní nálady. V sovětském období byla takzvaná nomenklatura nejvyšší třídou ve společnosti - poměrně malé množství vůdců, kteří byli jmenováni na své funkce se souhlasem příslušných stranických výborů, nikoliv na základě nějakých otevřených voleb.¹⁰¹ Nehmatatelný rozpor mezi zájmy širokých vrstev obyvatelstva a stranické hospodářské nomenklatury začal být výslovně formulován právě v podmínkách glasnosti.

Vrátíme-li se zpátky na začátek století do doby formování bolševického diktátu, zjistíme, že brzy po nástupu k moci začali bolševici vytvářet systém nomenklatury jako specifickou profesní a manažerskou hierarchii.¹⁰² Samotný pojem nomenklatura je jen seznam nejdůležitějších úřednických pozic. Ale v Sovětském svazu, v podmínkách extrémní centralizace stranického a státního zřízení, se všechna jmenování do vedoucích pozic prováděla shora dolů. Kandidáti a kandidátky bylinejprve posouzeni, doporučováni a schváleni stranickým výborem (mohl to být okresní výbor, městský

¹⁰¹KORŽICHINA T., FIGATNĚR, J., – Sovětskaja noměnklatura: stanovlenije, mehanizmy dějstvija. čas. Voprosy istorii, 1993, č. 7. s. 27. / Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. Вопросы истории, 1993. № 7. С. 27.

¹⁰²GIMPELSON, E. – Sovětskije upravlenici. 1917-1920. Moskva, 1998. s. 194-195. / Гимпельсон Е. Советские управленцы. 1917–1920. Москва, 1998.

výbor, regionální výbor strany atd.). Pak byli jmenováni na konkrétní pozice a propuštění z práce mohli být pouze se souhlasem těch, kteří je jmenovali.¹⁰³

Na podzim roku 1923 se ve stranických dokumentech poprvé objevil termín “nomenklatura” a spolu s ním dva seznamy nomenklaturních funkcí. První (nomenklatura č. 1) zahrnoval 4000 hodnotí, jejichž jmenování vykonával pouze Ústřední výbor Komunistické strany. Podle druhého seznamu (nomenklatura č. 2) stranické útvary rozhodovaly o kandidátech samy na místech, potřebovaly jen souhlas shora, z oddělení Ústředního výboru zodpovědného za účetnictví a personál.¹⁰⁴ Stálá stranická kontrola nad jmenováním úředníků skoro všech vlivných orgánů a odborů ve všech sférách činnosti zajišťovala nepřetržité fungování sovětského mechanismu. Nomenklaturní způsob vedení byl konečně vytvořen ke konci 30. let a později se pouze modernizoval.¹⁰⁵

Nová mocenská elita, která vznikla po a díky revoluci, se postupně změnila na skutečné a jediné vlastníky veřejného majetku, získala moc a nadvládu postavenou na dřívějších, předrevolučních principech, ačkoliv v nové podobě. Formálně byli tito lidé běžnými členy společnosti, ale ve skutečnosti měli výsadní postavení. Stranické elitě byla poskytnuta různá privilegia a úlevy, vlastní auta s řidičem, léčebné poukazy, a dokonce i speciální nízké ceny na nedostatkové zboží.¹⁰⁶

Hlavní věc však spočívá v tom, že za podmínek socialismu se zájmy nomenklatury výrazně lišily od očekávání a přání lidí. V projevech stranických funkcionářů se často demonstrovaly zájmy strany o potřebě dělníků a rolníků, ale v praxi se úředníci a ředitelé podniků převážnou většinou řídili pouze úvahami o své kariéře, což bylo v protikladu k samotné podstatě socialismu a rovnosti. Hlavním úkolem úředníka bylo se

¹⁰³GIMPELSON, E. – Sovětskije upravlenці. 1917-1920. Moskva, 1998. s. 199. / Гимпельсон Е. Советские управленцы. 1917–1920. Москва, 1998.

¹⁰⁴Tamtéž, s. 201-204.

¹⁰⁵KORŽICHINA T., FIGATNĚR, J., – Sovětskaja noměnklatura: stanovlenije, mehanizmy dějstvija. čas. Voprosy istorii, 1993, č. 7. s. 29. / Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. Вопросы истории, 1993. № 7. С. 27.

¹⁰⁶Tamtéž, s. 29.

udržet ve své funkci jakýmkoli způsobem (podpisem, podvodem) a u vedení aspoň vyvolat dojem úspěšně provedené práce bez ohledu na její kvalitu a účinnost.¹⁰⁷

Glasnost v tisku odhalila skutečný rozdíl mezi stranickým populismem a skutečným stavem věci. Byla zjištěna neefektivnost současného systému hospodářského řízení. Lidé začali přemýšlet o důvodech neúspěchů vědeckého, technologického, ekonomického, sociálního pokroku, nízké produktivity práce, odcizení dělnické třídy a rolnictva od výrobních prostředků a nízké životní úrovně.

Jak už jsem zmínil výše, životní úroveň sovětských občanů se výrazně lišila a záležela především na jejich kariérním postavení a příslušnosti ke komunistické straně. Nomenklatura mohla nakupovat ve speciálních obchodech, pochopitelně nečekala známé sovětské fronty a dokonce mohla používat svůj status třeba pro rezervace potravin a jiného zboží.¹⁰⁸

Existovala také i další sociální skupina, která se přizpůsobila životu v podmínkách obecného deficitu, jež jí dokonce vyhovoval. Zaměstnanci podniků, kteří vedli účetnictví a inventury související s výrobou, lékaři, krejčí, řemeslníci do poloviny 80. let pokrývali značnou část poptávky po službách. Příjmy stínové ekonomiky se odhadovaly na 80 miliard rublů a byly srovnatelné s financováním některých částí státního rozpočtu SSSR. Vnitřní obchod a sektor služeb byly obzvláště kriminalizovány.¹⁰⁹

5. Československá ekonomika

Významnou zvláštností struktury československé ekonomiky bylo její zapojení do činnosti Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) založené v roce 1949. Ekonomika Československé republiky byla jednou z nejsilnějších v rámci RVHP, záviselo to na velkém a moderním těžkém průmyslu a mechanizovaném zemědělství. V

¹⁰⁷KORŽICHINA T., FIGATNĚR, J., – Sovětskaja nomenklatúra: stanovlenije, mechanizmy dejstvija. čas. Voprosy istorii, 1993, č. 7. s. 29. / Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. Вопросы истории, 1993. № 7. С. 26-27.

¹⁰⁸GIMPELSON, E. – Sovětskije upravlenici. 1917-1920. Moskva, 1998. s. 194-199. / Гимпельсон Е. Советские управленцы. 1917–1920. Москва, 1998.

¹⁰⁹BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V., –Perestrojka i kraj SSSR. 1985-1993. s. 8. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

rámci RVHP se Československo zaměřilo na další rozvoj strojírenství jako klíčové součásti své ekonomiky. Došlo k významnému strukturálnímu posunu: podíl strojírenského průmyslu, který činil v roce 1930 1/5 (21%), se v roce 1960 zvýšil na 1/3 (33,4%) a v 70. a 80. letech zůstal přibližně na této úrovni.¹¹⁰

Reformní snahy, které kulminovaly v roce 1968, byly reakcí na hospodářskou krizi v ČSSR z počátku šedesátých let. Ekonomové, hlavně Ota Šik se svým týmem, se zaměřili na změnu řízení ekonomiky z centrálně direktivních principů na tržní principy¹¹¹, s cílem zajistit obyvatelům zvýšení životní úrovně. Přesně ji řečeno, snažili se zavést do hospodářského systému, který byl řízen plánem, prvky cenového mechanismu, tržní ekonomiky, kde výroba závisela nejen na státní zakázce, ale i na obecně zákaznické poptávce, což by mělo být stimulem pro rozvoj drobného podnikání. Jasně si uvědomovali, že podobná transformace musí být nezbytně propojena s politickými změnami, které připravovala komise pod vedením Zdeňka Mlynáře.¹¹² Tyto snahy však vyvolaly velký nepokoj ve vedení ostatních socialistických zemí, hlavně Sovětského svazu, a byly po vpádu vojsk Varšavské smlouvy potlačeny.

Následné období normalizace znamenalo vynucený návrat ke „starým pořádkům“, snaha o reformování ztroskotala a společnost, zklamaná vpádem vojsk spojenců, poměrně brzy přestala vyjadřovat vůči nastolenému normalizačnímu vedení odpor. Podle uvedené informacev práci Milana Otáhal, nahrazení Dubčeka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ Gustavem Husákem nevyvolalo odpor ani ve straně, ani ve společnosti.¹¹³

¹¹⁰www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/prurezova_temata_menova_politika/1_ekonomicky_vyvoj_na_uzemi_ceske_republiky.html

¹¹¹Tamtéž.

¹¹²TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. – Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.,: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 247-248.

¹¹³TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. – Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.,: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 249.

Návrat k centrálnímu řízení hospodářství vedl k ekonomické stagnaci, nicméně ne okamžitě. Nějakou dobu, kdy ještě fungoval systém, který se podařilo zavést Ottovi Šikovi, jenž se v období Pražského jara stal na některou dobu místopředsedou vlády, konkrétně v letech 1970–1975, došlo k výraznému ekonomickému růstu. Ten umožnil uskutečňování rozsáhlých sociálních projektů, jedním z nejznámějších takových projektů se stala výstavba sídlišť, a přispěl ke značnému vzestupu porodnosti, díky čemuž se ČSSR zařadila mezi země s nejvyšší porodností v Evropě.¹¹⁴

Ropné šoky z poloviny 70. let, kdy velmi stoupla cena nafty, způsobily krizi ve všech průmyslových zemích. Větší dopad měly na ty státy, kde se nafta netěžila, ale průmysl, totiž v případě ČSSR především strojírenství, byl náročný na energetické zdroje.¹¹⁵ Československo dostávalo naftu ze Sovětského svazu za nižší ceny a využívalo uhlí z domácích těžišť, a proto krize nezpůsobila velké ekonomické problémy, avšak přivedla hospodářství ke stavu stagnace.

Milan Otáhal tedy svědčí, že “vážným problémem také byl rychlejší růst užití národního důchodu (index 111,7), než jeho tvorba (index 108,1).”¹¹⁶

5.1. Vnímání potřeby přestavby normalizačním vedením

Ústřední vedení KSC s velkou opatrností vnímalo potřebu reformy, jelikož po neúspěchu obrodného procesu v roce 1968 mohlo považovat každou reformu v budoucnu za hrozbu režimu. Soubor opatření ke zdokonalování plánovitého řízení národního hospodářství vydaný na počátku 80. let nebyl ničím jiným, než souborem kosmetických vylepšení, který zásadně neměnil systém centrálně řízeného hospodářství, neřešil problém nízké produktivity práce ani zaostávání v oblasti technického rozvoje.¹¹⁷

¹¹⁴ BILÍK, Petr. České země a Československo ve 20. století., s. 117.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 118-119.

¹¹⁶ TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. – Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ústav pro soudobou dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 261.

¹¹⁷ PULLMANN, M., – Konec experimentu, s. 75-93.

Velký podnět k řešení aktuálních problémů přinesl právě nástup do čela generálního tajemníka KSSS Michaila Gorbačova v roce 1985. Dá se předpokládat, že jeho koncepce perestrojky byla v jistém smyslu inspirována snahou o zavedení “socialismu s lidskou tváří” během pražského jara, na které se podílel mimo jiné i jeho osobní přítel Zdeněk Mlynář.

5.2.Zásady pro přestavbu hospodářského mechanismu

V dubnu roku 1985 předseda federální vlády Lubomír Štrougal, který v roce 1968 také patřil k reformistům, upozornil na nedostatky v dosavadním řízení hospodářských mechanismů, a na začátku roku 1987 vstoupily v platnost po schválení vládou Zásady pro přestavbu hospodářského mechanismu, které byly zveřejněny 9. ledna 1987 v Rudém právu.¹¹⁸

Jiří Kocian ve své příručce k československým dějinám píše, že nově vzniklé Zásady pro přestavbu hospodářského mechanismu byly reakcí na reformátorské pokusy ze Sovětského svazu, předpokládalo se zveřejnění tohoto dokumentu ještě před lednovým zasedáním Ústředního Výboru KSSS, a vládní aparát protomusel za velmi krátkou dobu připravit z dosavadních představ konkrétní projekt ekonomické reformy. Píše: “Sám název tohoto textu, který opustil doposud jedině dovolené „zdokonalování“ existujícího mechanismu, měl vzbudit dojem, že tentokrát má jít o jiný, nový mechanismus. Také zákon o podniku, na který do té doby v Československu nikdo nepomýšlel, je zde avizován dříve, než se veřejnost dozví o jeho sovětské předloze.”¹¹⁹

Text reformy byl během roku upravován a rozšiřován a ke konci roku byl vydán kompletní dokument. Jednalo se však v této podobě o quasireformu, základním systémotvorným prvkem hospodářství zůstával centrální pětiletý plán, neřešila se ani otázka určovaných a státním plánem regulovaných cen. Avšak reforma přinesla některé změny ve věcech politických, v dubnu 1988 vstoupily v platnost zákony o změnách v

¹¹⁸ PULLMANN, M., – Konec experimentu, s. 65-67.

¹¹⁹ Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989. Ed. Jiří Kocian. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. s. 285. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf

soustavě federálních i národních úřadů, počet jejích členů se snížil ze 64 na 52.

Organizačními změnami se měl počet pracovníků ústředních úřadů snížit o několik tisíc.¹²⁰

Podle únorových vládních zásad měla proběhnout přestavba organizační struktury podniků, některé dosavadní státní podniky a organizace měly být zrušeny a nahrazeny novými, ovšem také státními. V důsledku zákona o podnicích se měla zvýšit samostatnost podniků, s podobným zdůvodněním schválilo Federální shromáždění 15. června zákon o zemědělském družstevnictví a zákon o bytovém, spotřebním a výrobním družstevnictví. Také byl přijat nový hospodářský a pracovní zákoník. Vydaná opatření byla označena Gustavem Husákem za reformu, což bylo po dlouhém ponormalizačním období prvním využitím na tak vysoké úrovni dosud tabuizovaného slova a charakterizováno jako „od znárodnění největší zásah do systému řízení.“¹²¹

Podle původních očekávání vlády, měla být reforma celkově realizována k 1. lednu 1991, čemuž zabránila Sametová revoluce, nicméně i zezáátku byla reforma vnímána velice rozporuplně a váhavě, postupně se projevila její nekonzistentnost, a už v prosinci roku 1988 předseda vlády Ladislav Adamec na zasedání ÚV KSČ připustil, že: „prolínání prvků starého a nového vážně komplikuje řídicí a plánovací procesy“.¹²²

Rozpory a nejasnosti ohledně této reformy vyvolaly roztržku uvnitř komunistické strany, avšak lze také dopustit, že tuto roztržku jen prohloubily, nicméně sama její existence ještě z doby začátku normalizace měla za následek, že reforma nepřinesla zásadní význam. Rozpor uvnitř vlády se projevil třeba v dichotomii, že když se po G. Husákovi v roce 1987 zmocnil funkce generálního tajemníka ÚV KSČ konzervativně orientovaný Milouš Jakeš, předsedou vlády se stal větší reformátor Ladislav Adamec. Nevyvolala spokojenost ani u obyvatelstva, objevily se vůči ní petice a demonstrace,

¹²⁰ Tamtéž, s. 286.

¹²¹ TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. - Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.,: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 261.

¹²² Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989 Ed. Jiří Kocian. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1, s.286. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf

zejména série nepokojů na Václavském náměstí v Praze ze začátku roku 1989, která je známá jako Palachův týden a mimo jiné vedla k listopadovým událostem.¹²³

6. Rozdíly v politice vedení SSSR a ČSSR během období perestrojky

Zásadní rozdíl v rozvoji obou režimů ve druhé polovině 80. let tvoří nepřítomnost výrazného reformačního hnutí ve vládnoucí třídě.

V porovnání s Gorbačovovým vnímáním budoucnosti socialismu, vnímalo československé vedení potřebu větších a kompletnějších reforem nejenom v hospodářské sféře s velkou opatrností. Je očividné, že podstatné množství členů vedení Československé republiky se dostalo k moci právě po potlačení reformátorů během Pražského jara a zahájení normalizačních procesů. V této opatrnosti vidím jisté znepokojení lidí u moci, že by možnou liberalizací mohli před společností zpochybnit svou legitimitu.

Představitelé normalizačního vedení zároveň neumožňovali veřejnosti se zapojit do politického dění, což vedlo k celkové pasivitě a rezignaci z veřejného života velkému počtu občanů.¹²⁴ Pro legitimizaci, “ospravedlnování” a upevnění své moci využil onormalizační vedení cestu sociálních opatření se záměrem zvýšit životní úroveň. V tomto smyslu se vedení pokoušelo přesáhnout dogma socialistického hospodářství o spotřebě přesně takového množství, které bylo vyrobeno, a ekonomové přiznávali, že “v mnoha oblastech výrobní a společenské spotřeby si českoslovenští občané žili nad poměry”.¹²⁵

6.1. Jednotlivé rysy československé veřejnosti

Pro pochopení sociální situace v ČSSR je nutné se vrátit k událostem Pražského jara, kdy vedení obrodného procesu považovalo za nutné zapojení občanů do politického

¹²³ BILÍK, Petr. České země a Československo ve 20. století., s. 118.

¹²⁴ TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. –Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 118.

¹²⁵ Tamtéž. s. 265.

procesu. Obrovské množství občanů se v tomto procesu veřejně angažovalo, část se rozhodla vstoupit do KSČ, mimo jiné i za účelem vyjádření podpory Dubčekovi.¹²⁶ Po potlačení obrodného procesu zůstal československý občan zbaven naděje na budoucnost ve “zdravém” socialismu, musel se vzdát práva podílet se na veřejném rozhodování a neaktuálnější možností reakce na současný stav věcí se stala rezignace z veřejného života. Lidé pochopili, že na politické dění nemají žádný vliv a přestávali se tak zajímat o politiku a soustřeďovali svou pozornost na hledání jiných hodnot.¹²⁷

Klasickými způsoby útěku od reality normalizačního žití se stalo chalupářství a zahrádkářství. Milan Otáhal, jehož práce je pro mě nejdůležitějším a nejkompletnějším souborem informací o sociálních poměrech v ČSSR, uvádí, že v roce 1988 chaty a chalupy vlastnilo v Československu 18% obyvatel, a o zahrádkářství se zajímalo a mělo sad či zahrádku až kolem poloviny z celkového počtu domácností.¹²⁸ Chalupářství se stalo jakýmsi prostorem svobody, místem dobrovolného exilu a zřeknutí se veřejného života, a kromě toho také místem útěku před formálními státními svátky a slavnostmi, ke kterým patřily třeba masové prvomájové průvody, účast na nichž byla neveřejně povinná.

6.1.1. Situace v kultuře

V osmdesátých letech se následkem politiky normalizačního vedení stalo mimo jiné to, že nacházející se ve velmi omezených existenčních podmínkách menší, ale výraznější část tvůrčí inteligence, se stala základní nejangažovanější silou veřejného života. Přes rozsáhlá omezení tvůrčí svobody se umělecká komunita nikdy nesmířila s podobnými podmínkami a stále hledala cesty, jak se vyjádřit a povzbudit. Okolnosti rozvoje svobodné umělecké tvorby v podmínkách socialistického režimu v SSSR a ČSSR jsou v mnoha smyslech podobné, stejně jako i v ostatních zemích východního bloku, však podstatný rozdíl tvoří to, že na rozdíl od sovětských umělců, se československá tvůrčí inteligence nedočkala nepředvídaného uvolnění podmínek shora, ale musela si to

¹²⁶Tamtéž, s. 270-275.

¹²⁷Tamtéž, s. 169.

¹²⁸Tamtéž, s. 276.

vybojovat sama, a v podstatě nakonec i tvořila nejpodstatnější a nejlivnější důvod zhroucení normalizačního režimu.

Celkově byl proces vývoje umělecké tvorby podobný, veškerá díla, která výrazně nepatřila k ideálům socialistického realismu, se mohla vydávat jenom v samizdatech, které státní moc považovala za nelegální, nebo v zahraničí.¹²⁹

7. Vzájemné vztahy Michaila Gorbačova a Československa

Ze všech okolností je možným a pro mě skoro jasným faktem, že jedním z příkladných pokusů o reformaci socialistického systému bylo pro Gorbačova Pražské jaro. Základní ideou Dubčekovy koncepce bylo přesvědčení o tom, že i v rámci socialismu lze uplatnit užitečné prvky demokratických systémů, což bylo v jistém smyslu podstatou koncepce perestrojky. Podle Milana Syrůčka, „když se jednou Gorbačova zeptali novináři, jaký je podle jeho názoru rozdíl mezi pražským jarem a sovětskou přestavbou, odpověděl krátce: „Devatenáct let.“¹³⁰

Nic lépe nedává badateli přesvědčení o vztahu Michaila Gorbačova k Československu a českému národu, než jeho osobní předmluva k výše uvedené knize Michala Syrůčka: „Vždy jsem pozorně sledoval historii vaší země. Pojí mě k ní zvláštní vztahy. Můj otec byl raněn, když se účastnil osvobozování Československa proti německo-fašistickým okupantům. Vyprávěl mi hodně o českém lidu a jeho kultuře. Mým blízkým přítelem byl Zdeněk Mlynář, s nímž jsme později posuzovali mnohé aktuální politické problémy včetně příčin a možných důsledků pražského jara, perestrojky.

Mnohokrát jsem navštívil Československo. Zvláště jsem si zapamatoval nikoliv jednoduchá setkání s pracujícími v roce 1969, kdy ještě zůstávaly v živé paměti dramatické následky pražského jara. Nemohu také zapomenout mnohé otevřené rozhovory s Václavem Havlem, Alexandrem Dubčekem, Lubomírem Štrougalem, Milošem Jakešem a dalšími.

¹²⁹TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. – Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.,: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 277.

¹³⁰SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 10-11.

Blízká setkání s těmito význačnými politickými činiteli měla vliv na můj kladný vztah k vaší „Sametové revoluci“ v roce 1989.“¹³¹

Je nutné si uvědomit, že po násilném potlačení reformních snah v ČSSR, dostali v Sovětském svazu všichni straníční funkcionáři pochopitelně nařízení obhajovat správnost vojenské invaze do Československa a nepochybovat o nutnosti reformu. Gorbačov, který byl stranickým aparátčíkem místního měřítka, se poslušně zúčastnil toho, co později nazval pronásledováním disidentů. Kromě toho, v rozhovoru pro ruskou službu BBC v roce 2011 Gorbačov prohlásil, že tehdy upřímně věřil, že invaze je nutná.¹³² Zvláštní způsob myšlení - pokud vezmeme v úvahu, že se tedy vymezoval proti myšlenkám svého nejlepšího přítele. Ve výše uvedeném rozhovoru Gorbačov však také uvádí pozoruhodné podrobnosti své návštěvy Československa v roce 1969, kdy byl součástí oficiální sovětské delegace: *„Byl to šok. Lidé se s námi nechtěli bavit. Byli jsme ujištěni, že českoslovenští obyvatelé požádali Sovětský svaz o podporu, o pomoc, včetně vojenské, ale byla to lež a dezinformace. Jakmile jsme dorazili do továrny, tak se k nám všichni pracovníci otočili zády, pro mě to byla skutečná rána, urazili jsme lidi, kteří nás milovali celým srdcem.“¹³³*

Právě po tom, jak nyní přiznává, znovu začal cítit výčitky svědomí.¹³⁴

Jelikož v této době neměl vysoké postavení a působil ve Stavropolu, dá se předpokládat, že si do jisté míry doopravdy nemohl vytvořit představu o skutečném stavu věcí v Československu, avšak lze pochybovat, že by jako stranický funkcionář mohl mít tak idealizované představy o vztahu lidí k „bratrské pomoci“, navíc o jejich údajně dobrovolném požádání o pomoc vojenskou.

Podruhé Gorbačov navštívil Československo v roce 1987, už jako generální tajemník, po zahájení politiky perestrojky. Pochopitelně od něho československá společnost mohla v této době očekávat možný vliv na změny a uvolnění i na domácím území. S

¹³¹ Tamtez, s.7-8.

¹³²https://www.bbc.com/russian/mobile/russia/2011/08/110816_gorbachev_prague_spring.shtml

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž.

jeho návštěvou spojovali své naděje disidenti a představitelé opozice z okruhu protagonistů Pražského jara 1968, kteří doufali, že v souvislosti s reformami podobnými pražskému jaru v SSSR by mohli od Gorbačova dostat rehabilitaci své činnosti a odsouzení vojenské agrese ze srpna 1968. Jeho příjezd vyvolal obrovskou pozornost a spekulace, počet lidí, kteří se zúčastnili spontánního přivítání Gorbačova, dosáhl až 150 000 lidí.¹³⁵ Avšak byli zklamáni, Gorbačov se omezil jen na propagaci svého systému perestrojky, v zásadě nesrovnával otevřeně své snahy s pražským jarem a vyhnul se jakýmkoli prohlášením týkajících se sovětské invaze.¹³⁶

V kontextu očekávání abstraktních pozitivních účinků od Gorbačova československými občany, vidím jako nejdůležitější takový účinek to, že svým postavením dal totiž najevo občanům všech spojeneckých socialistických zemí, že v žádném případě nepovažuje za součást své politiky užívání síly ani jakékoliv jiné podoby zasahování do vnitřních záležitostí zemí Východního bloku. Tím v případě ČSSR dal jistotu normalizačnímu vedení, že Sovětský svaz nepovažuje za úkol plnit roli garanta legitimacy stranických vůdců ve vnitropolitickém střetnutí s opozicí.¹³⁷ O dalším podobném účinku ve své práci píše Milan Otáhal, že se vliv Michaila Gorbačova na českou veřejnost projevil v radikalizaci místní opozice, která začala využívat demonstrace a petice v boji proti normalizačnímu režimu.¹³⁸ Veřejnost začala cítit, že právo hlasu a sílu má, jak je doopravdu křehká a pochybná stabilita režimu, a začala se proti režimu veřejně vyjadřovat formou petic, otevřených dopisů a žádostí státním orgánům, podobný pocit se stal masovým. Režim se na to snažil reagovat uvězněním čím dál většího počtu svých odpůrců, na což společnost přiměřeně odpovídala zvýšením veřejného tlaku vůči vládnoucím kruhům. Nejmasovější petice, kterými jsou petice za náboženské svobody a

¹³⁵ http://www.totalita.cz/vysvetlivky/s_ksc_gorb.php

¹³⁶ SEBESTYEN V., – 1989. Pád východního bloku. Computer Press, a.s., 2011, s. 199.

¹³⁷ TŮMA, O., VILÍMEK, T., a kol. – Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty. Ustav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2012. OTÁHAL M.: O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. s. 121.

¹³⁸ Tamtéž, s. 60.

petice Několik vět, která žádala svobodu shromažďování, směřovaly dále, než petice s politickými požadavky, občanská nespokojenost nárokovala zásadní změny poměrů.¹³⁹

8. Závěr

Pět let Perestrojky mělo jasný výsledek: selhání ekonomických reforem, prohloubení krize národního hospodářství, probuzení společenské nespokojenosti a mnoho dalšího. Gorbačovova vnitřní politika se přes všechny její dobré přínosy ukázala neúspěšnou. Sovětský svaz se ocitl ve stavu destabilizace, který vyvolala krize ve všech oblastech státní správy: ekonomické, politické, sociální. Ke konci desetiletí se výrazně zvýšil deficit státního rozpočtu a zahraniční dluh, a kvůli oslabení kontroly vývoje mezd se několikanásobně zvýšila inflace. Po čase se vyčerpala státní finanční rezerva, jednou ze základních příčin toho bylo výše zmíněné výrazné klesání cen nafty. Tyto příčiny vedly k tomu, že ke konci Gorbačovovy vlády zboží základní, každodenní potřeby začalo mizet ze státních obchodů. Hospodářské potíže dokonce vedly k tomu, že v některých regionech se vracelo k přidělovému systému prodeje a byly zmařeny pozůstatky společenského konsenzu ohledně Gorbačovovy perestrojky. Mnoho občanů si už nepřálo nové reformy, ale dokonce se objevovaly až radikálně reakcionářské tendence. Sovětští občané i dřív zažívali časy nedostatku, avšak až na sklonku existence sovětského režimu zazněla jistá panická nálada, obava z možné ekonomické a politické katastrofy, která by přinesla celostátní hlad a krize.¹⁴⁰

Kurzem na demokratizaci státu v rámci zachování socialistického systému Gorbačov vytvořil prostor pro veřejnou diskuzi a v podstatě prostor pro vyjádření všech možných forem občanské nespokojenosti, kterými se po dlouhé době potlačování celý ten prostor zaplnil. Výraznou zvláštností a charakteristickým rysem vlády Gorbačova, bezprecedentním příkladem v ruských a zejména sovětských dějinách, byla jeho hluboká neochota k použití síly a pohrdání, nebo možná spíše podceňování rozsahu své

¹³⁹ OTÁHAL M.– Opoziční proudy v české společnosti, 1969-1989. Česká společnost po roce 1945, sv. 7. Praha, 2011. s. 556-564.

¹⁴⁰ COHEN S., – „Vopros voprosov“. Počemu ně stalo sovětskogo sojuza. s. 65-68. / КОЭН С., – "Вопрос вopросов". Почему не стало Советского Союза?

moci na pozici generálního tajemníka ÚV KSSS.¹⁴¹ V daném kontextu se Michail Gorbačov několikrát a bez výrazného litování přiznal: „*Rád bych pracoval tak, jak pracovali, vládli přede mnou. Jak vládl Brežněv, jako císař. Je v dějinách další příklad kromě mě, že by se člověk poté, co se dostal k moci, sám této moci zřekl?*“¹⁴²

Michail Sergeevič Gorbačov upřímně věřil v socialismus, jeho představy o fungování trhu a o soukromém vlastnictví se odvozovaly od propagandy marxisticko-leninské teorie. On a ani jeho soudruzi neměli na začátku konkrétní reformní plán, Gorbačov se pomocí politiky zrychlení snažil prodloužit existenci dosavadního systému řízení a nepředpokládal přechod k tržnímu hospodářství. Měl možná nedostatečnou představu o skutečné situaci v zemi, neuvědomil si plně hrozící nebezpečí měnové krize v podmínkách, kdy byl Sovětský svaz zcela závislý na nákupu potravin a zboží ze zahraničí. Později, ani v podmínkách ekonomické katastrofy v roce 1991, si jako generální tajemník nedovolil rozhodnout o nezbytných, ale politicky rizikových reformách.¹⁴³ Budeme však spravedliví. M.S. Gorbačov byl nejvyšší osobou v hierarchii komunistické strany, která na rozdíl od čínské komunistické strany, byla schopna rozeznat, že je třeba změnit sociální systém a nastolit přechod k tržnímu hospodářství a soukromému vlastnictví. V prosazování své politiky měl generální tajemník potřebu vzít v úvahu, a to zejména v prvních letech perestrojky, konzervativní postoje členů ÚV KSSS, tajemníků ÚV republik a regionů, ředitelů podniků a generálů. To znamená, že i v podmínkách rozpočtové krize bylo omezení finančních prostředků na plánované stavební projekty v regionech, radikální snížení výdajů na obranný průmysl, zastavení dodávek ropy za snížené ceny spojencům v socialistických zemích nebezpečné.¹⁴⁴

Podstatu Gorbačovova vnímání své role v procesu zániku Sovětského státu se mi, podle mého názoru, podařilo najít v jeho citátu, který uvádí Milan Syrůček ve své knize o

¹⁴¹ Tamtéž, s. 68-70.

¹⁴² Tamtéž, s. 70. Také se podobný názor objevuje ve knize Michaila Gorbačova *Gody trudných rešenij*. Moskva, 1993. s. 288.

¹⁴³ БЭЗБОРОДОВ А., ЭЛИСЭЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., –Перестройка и крах СССР. 1985-1993. с. 71. / БЕЗБОРОДОВ А., ЕЛИСЕЕВА Н., ШЕСТАКОВ В., – Перестройка и крах СССР 1985-1993.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 70

Gorbačovovi: „...roku 1985 a ještě nějakou dobu potom jsme chtěli vylepšit systém, který nebyl socialistický. A v tom je naše drama. Dnes bych už věděl, že cílem musí být odstranit totalitní systém, že reformy musí být ve všech sférách života – od monopolu vlastnictví až po ideologický monopol – zásadní, radikálnější, hlubší.“¹⁴⁵

¹⁴⁵ SYRUČEK M., – Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití? s. 92.

Seznam literatury použité literatury a pramenů

Vydané prameny

BĚZBORODOV A., ĚLISĚEVA N., ŠESTAKOV V. *Perestrojka i krah SSSR. 1985-1993*. Petrohrad: Norma, 2010. 216 s. ISBN 978-5-87857-162-3 / Безбородов А., Елисеева Н., Шестаков В., – *Перестройка и крах СССР 1985-1993*. – СПб.: Норма, 2010. 216 с. ISBN 978-5-87857-162-3

BILÍK, Petr. *České země a Československo ve 20. století*. Olomouc: Olomoucký kraj, 2013. 141 s. ISBN 978-80-87535-76-9.

BĚLOUSOV R., – *Ekonomičeskaja istorija. XX věk*. 5. díl. Moskva: IzdAT, 2006. 466 s. ISBN: 5-86656-183-2 / Белоусов Р. *Экономическая история. XX век*. Кн. 5. М.: ИздАТ, 2006. 466 с. ISBN: 5-86656-183-2

BOVIN A. *XX věk kak žizn'. Vospomnanija*. Moskva: Zacharov, 2003. 774 s. / Бовин А. *XX век как жизнь. Воспоминания*. М.: Захаров, 2003. 774 с. ISBN: 978-5-8159-0351-7

COHEN S., – „*Vopros voprosov*“. *Počemu ně stalo sovětského sojuza*. Moskva: AIRO-XXI, 2011. 216 s. ISBN 978-5-91022-162-2 / Коэн С., – *"Вопрос вопросов". Почему не стало Советского Союза?* Москва: АИРО-XXI, 2011. 216 с. ISBN 978-5-91022-162-2

ČERNJAJEV A., – *Sovměstnyj ischod. Dněvnik dvuch epoch. 1972-1991*. Moskva, Rospen, 2008. 1047 s. ISBN: 978-5-8243-1025-2 / Черняев А. *Совместный исход. Дневник двух эпох. 1972–1991*. М., Роспэн, 2008. 1047 с. ISBN: 978-5-8243-1025-2

GELLER, M., NEKRIČ, A., – *Utopija u vlasti*. Moskva: MIK, 2000. 856 s. ISBN 5-87902-020-7 / Геллер М., Некрич А., – *Утопия у власти*. М.: МИК, 2000. 856 с. ISBN 5-87902-020-7

- GIMPELSON, E. – *Sovětskije upravľenci. 1917-1920*. Moskva, RAN, 1998. 257 s. ISBN: 5-8055-0006-X / Гимпельсон Е. – *Советские управленцы. 1917–1920*. Москва, РАН. Ин-т рос. Истории, 1998. 257 с. ISBN: 5-8055-0006-X
- KAPITANĚC I., – *Bitva za mirovoj okĕan*. Moskva: Veĉe, 2002. 544 s. ISBN 5-94538-064-4 / Капитанец И. *Битва за мировой океан*. М.: Вече, 2002. 544 с. ISBN 5-94538-064-4
- KATAJEV V., – *Igra i oskolki: sudby russkoj klassiki v epochu postmodernisma*. Moskva, MSU, 2002. 252 s. ISBN: 5-211-04757-5 / Катаев В., – *Игра и осколки: Судьбы русской классики в эпоху постмодернизма*. М.: МГУ, 2002. 252 с. ISBN: 5-211-04757-5
- OTĀHAL M. – *Opozitní proudy v ěeské společnosti, 1969-1989*. Ěeská společnost po roce 1945, sv. 7. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ĚR, 2012. 646 s. ISBN: 978-80-7285-137-9
- PULLMANN, M., – *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Ěeskoslovensku*. Praha: Scriptorium, 2011. 240 s. ISBN 978-80-87271-31-5.
- SEBESTYEN, V., – *1989: pád východního bloku*. Brno: Computer Press, 2011. 432 s. ISBN 978-80-251-3235-7
- SYRUĚEK, M., – *Michail Gorbaĉov: uchrĀnil Prahu od krveprolití?*. Praha: Grada, 2016. 208 s. ISBN 978-80-271-0355-3.
- TŮMA, O., VILÍMEK T., ed. – *Ěeská společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ĚR, 2012. Ěeská společnost po roce 1945. 288 s. ISBN 978-80-7285-162-1.
- ZENKOVIĚ N., – *Michail Gorbaĉov. Źizn' do Kremľa*. Moskva: Olma-Press, 2001. 671 s. ISBN 5-224-01324-0 / Зенькович Н., – *Михаил Горбачёв. Жизнь до Кремля*. М.: Олма-Пресс, 2001. 671 с. ISBN 5-224-01324-0

Časopisy a internetové zdroje

CHABAROVA K., – Kultura epochy Perestrojky. Vědecká konference studentu XXL stolétí. Společenské vědy. Sbíрка článků XIV mezinárodní stud. konference č. 14. r.

2013. ISSN: 2310- 4058 Dostupné na: [http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

Хабарова К., Культура эпохи перестройки. Научное сообщество студентов XXI столетия. Общественные науки: сб. ст. XIV междунар. студ. конференции № 14.

2013. ISSN: 2310- 4058 Dostupné na: [http://sibac.info/archive/social/8\(11\).pdf](http://sibac.info/archive/social/8(11).pdf)

GALUCH A., – Na pochoronach Jurija Andropova sedogo zadychajuščegosja starika Konstantina Černěnko na mavzolej podnimali s pomoščju specialnogo podjemnika.

Fakty i komentarii. 2005-03-11 [cit. 2016-10-06]. Dostupné na: <http://fakty.ua/55470-na-pohoronah-yuriya-andropova-sedogo-zadyhayucshegosya-starika-konstantina-chernenko-na-mavzolej-podnimali-s-pomocshyu-specialnogo-podemnika>.

KOCIAN J., – Slovníková příručka k československým dějinám 1948–1989 Praha:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. Dostupné na: http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf

KORŽICHINA T., FIGATNĚR, J., – Sovětskaja noměnklatura: stanovlenije,

mechanismy dějstvija. *Voprosy istorii*, 1993, č. 7. ISSN: 0205-9606 / Коржихина Т.П., Фигатнер Ю.Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия.

Вопросы истории, 1993. № 7. ISSN: 0205-9606

RŮŽIČKA D., – Komunistická strana Československa (KSČ). vztah KSČ k politice

Michaila Gorbačova. Dostupné na: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/s_ksc_gorb.php

SPĚKLĚR M., OŽEGOV A., MALYGYN V., – Konvěrsija oboronnych přėdprijatij:

vybor stratėgii. *Voprosy ekonomiky*. 1991. č. 2. ISSN 0042-8736 / Спеклер М., Ожегов

А., Малыгин В. Конверсия оборонных предприятий: выбор стратегии. *Вопросы экономики*, 1991. № 2. ISSN 0042-8736

Nařízení Prezídia Nejvyššího sovětu SSSR ode dne 19. srpna 1986 r. „O změnách v systému státní správy ve stavebnictví“. *Vědomosti VS SSSR*. 1986. č. 47. ISSN: 0235-9936 / Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 августа 1986 года «Об изменениях в системе органов управления строительным комплексом» // Ведомости ВС СССР. 1986. № 47. ISSN: 0235-9936

Michail Gorbačov: kak partapparatčik družil s dissidentom. BBC, 18.08.2011. Dostupné na:

https://www.bbc.com/russian/mobile/russia/2011/08/110816_gorbachev_prague_spring.shtml / Михаил Горбачев: как партапаратчик дружил с диссидентом. BBC, 18.08.2011. Dostupné na:

https://www.bbc.com/russian/mobile/russia/2011/08/110816_gorbachev_prague_spring.shtml

ČNB. Ekonomický vývoj na území České republiky Dostupné na:

https://www.historie.cnb.cz/cs/menova_politika/prurezova_temata_menova_politika/1_ekonomicky_vyvoj_na_uzemi_ceske_republiky.html

Sbírka archivů Rossija XX věk. Dokumenty a materialy. ISBN 978-5-89511-015-7 /

Россия. XXвек. Документы и материалы. ISBN 978-5-89511-015-7 Москва, 2004.

Problémy inflace v ruské ekonomice. Dostupné na: [http://www.eexperts.ru/ecos-782-](http://www.eexperts.ru/ecos-782-2.html)

[2.html](http://www.eexperts.ru/ecos-782-2.html). / Проблемы инфляции и дефицита в российской экономике.